

ΧΡΟΝΙΚΑ זכרונות

ΕΚΔΟΣΗ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΙΚΟΥ ΙΣΤΟΡΙΚΟΥ ΣΥΜΒΟΥΧΙΟΥ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΤΟΜΟΣ ΚΖ' • ΑΡ. ΦΥΛΛΟΥ 194 • ΝΟΕΜΒΡΙΟΣ - ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ 2004 • ΧΕΣΒΑΝ-ΚΙΣΛΕΒ - 5765

Αδικαιολόγητη μονομέρεια

Του Π. ΠΑΡΑΣΚΕΥΑΪΔΗ

ΑΠ' ΟΛΟΥΣ ΤΟΥΣ ΚΑΤΑΤΡΕΓΜΕΝΟΥΣ ΤΗΣ ΓΗΣ – κι είναι μύριοι όσοι σ' όλα τα πλάτη της, ιδίως σ' εκείνα της Ασίας και Αφρικής– οι Έλληνες υιοθέτησαν τους Παλαιστίνιους. Εμείς μάλιστα οι Μυτιληνιοί τους στείλαμε πλοία της Ναυτιλιακής για τη μεταφορά τους, όταν τους έδωχναν οι Λιβανέζοι, για να εισπράξουμε την καταβύθιση του «Αρίωνα» και τον θάνατο ενός μέλους του πληρώματός του, που κανείς πια δεν θυμάται ούτε τ' όνομά του, αλοιμένο.

ΌΤΑΝ ΣΤΗ 10ΕΤΙΑ ΤΟΥ '70 γίνονταν οι συνθησιμένες δυστυχώς αιματοχυσίες στην ταλαιπωρη Παλαιστίνη, οι Ελληνικοί τοίχοι της κραυγαλέας δημοσιογραφίας του είδους αυτού έγραφαν «σφάζουν τους Παλαιστίνιους», καταγγέλοντας βέβαια σαν σφαγείς τους Ισραηλινούς, που δεν ήταν όμως οι μόνοι και αποκλειστικοί διώκτες των Παλαιστίνιων. Οι Χριστιανοί, «ουχ ήπτον» και οι Μουσουλμάνοι του Λιβάνου, οι Ιορδανοί και οι διάφορες πατριές των ιδίων των Παλαιστίνιων, για διάφορους λόγους έθυαν και απώλυαν και εξέδωκαν την ενοχλητικής παρουσίας ταλαιπωρη φυλή, που επί αιώνες βέβαια καταπιέζεται, μάχεται, ματώνει και ματώνεται.

ΚΙ ΟΤΑΝ ΓΙΑ ΠΡΩΤΗ ΦΟΡΑ ΣΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ματοκύλησε τους Ολυμπιακούς Αγώνες το 1972 ή σκότωνε άσχετους με τις φυλετικές της επιδιώξεις και στο Αεροδρόμιο της Αθήνας και στο Λιμάνι του Πειραιά, οι Έλληνες δεν έπαψαν να στηρίζουν τον αγώνα της και να καταγγέλλουν τους ισχυρούς, που θα έπρεπε να λύσουν το πρόβλημα της Παλαιστίνης.

ΤΟ ΙΣΡΑΗΛ ΜΕΤΑ ΤΟΥΣ ΝΙΚΗΦΟΡΟΥΣ ΤΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥΣ ΤΟ 1948 ΚΑΙ ΤΟ 1967 κατά πολλαπλασίων και πολλαχόθεν επιτιθεμένων στρατών των περιβαλλόντων αυτό Αραβικών Κρατών ακύρωσε την προσπάθειά τους «να το πετάξουν στη θάλασσα», όχι όμως και την αντιπάθεια και την ατεκμηρίωτη αντιπαλότητα προς αυτό της Κοινής γνώμης των Ελλήνων.

ΣΤΟΥΣ ΕΒΡΑΙΟΥΣ, ΑΙΩΝΕΣ ΤΩΡΑ, ΣΥΓΚΕΝΤΡΩΝΕΤΑΙ Ή ΚΑΙ ΕΚΤΟΝΩΝΕΤΑΙ ένα ασυνείδητο υπερατομικό μίσος, που καλλιεργήθηκε και από θρησκευτικό φανατισμό και από πολιτικές επιδιώξεις. Ως και ο Κοσμάς ο Αιτωλός συνιστούσε στους Χριστιανούς, να μη παίρνουν φαγώσιμα απ' τους Εβραίους, γιατί αυτοί πρώτα τους τα «μουνιάρειαν» με τα σωματικά τους εκκρίματα, έτσι από Ιουδαϊκή κακία. Ο Χίτλερ συστηματοποίησε την εναντίον τους καταγγελτικότητα αποδίδοντάς τους ό,τι κακό και πτηφόρο συνέβη στη Γερμανία και όποια δυσλειτουργία σημειωνόταν στην Ευρώπη, στην οποία αυτός ήθελε να φέρει τη Νέα Τάξη Πραγμάτων (αυτός είναι ο ακριβής όρος, που ασύμμετρα σήμερα επαναλαμβάνεται, για πολύ διαφορετικές καταστάσεις). Η «Εβραϊκή Συνωμοσία» κατ' αυτόν ήταν ο πρόξενος των δεινών του κόσμου.

ΟΛ' ΑΥΤΑ ΚΑΙ ΠΟΛΛΑ ΑΛΛΑ, ως επί το πλείστον αποκυήματα της φαντασίας –και της λογοτεχνικής ακόμα, σαν του Σαίξπηρ π.χ.– δημιούργησαν το αρχέτυπο του τσιφούτη και Βυσοδόμου Εβραίου, που επομένως κανένα δίκαιο και κανένα δικαίωμα δεν έχει στην Παλαιστίνη και στο Κράτος, που τόσο δύσκολα και με πλήθος βέβαια παρεμβάσεων και συμπεριόντων άλλων, δημιούργησε. Κι αν μη νομίζουμε ότι το Κράτος αυτό απέκτησε ακανή εδάφη, που μπορούν να θρέψουν εκατομμύρια ανθρώπους. Είναι μία έκταση σαν τη μισή Ελλάδα (63.450 τετρ. χλμ.) και ένα τμήμα της, η Νεγκέβ, είναι έρημος ή μάλλον ήταν έρημος και με αρδευτικά και άλλα έργα αξιοποιήθηκε.

ΤΑ ΤΕΛΕΥΤΑΙΑ ΧΡΟΝΙΑ Η ΔΙΑΜΑΧΗ ΠΑΛΑΙΣΤΙΝΙΩΝ-ΙΣΡΑΗΛΙΝΩΝ εντοπίσθηκε στα εδάφη τους και ήταν καιρός για να απαλλαγούν από αδικαιολόγητη συμμετοχή και απώλειες ταξιδιώτες σε αεροπλάνα και πλοία ανά την υφήλιο, που ασφαλώς δεν έφταιγαν καθόλου και δεν μπορούσαν να βρουν λύση στο πρόβλημα των δύο λαών.

Συνέχεια στη σελ. 30

ΕΙΚΟΝΑ ΕΞΩΦΥΛΛΟΥ: Από την έκθεση του Εβραϊκού Μουσείου Ελλάδος “Διάλογος με ένα Μουσείο”. Έργο “Μαξιλάρια για εφιάλτες”, του Βίκτορα Κοέν.

Βίβλος, Δίκαιο και Δυτικός Πολιτισμός

Του ΔΗΜΗΤΡΗ ΤΣΙΝΙΚΟΠΟΥΛΟΥ

Υπάρχει ένα μοναδικό βιβλίο... Η τέχνη και η φιλολογία εξαρτώνται απ' αυτό. Χωρίς αυτό η Δύση δεν θα ήταν αυτό που είναι.

Ντάνιελ Πονς

Είναι γνωστό ότι η Βίβλος είναι το ιερό βιβλίο του χριστιανικού κόσμου. Ωστόσο, το πρώτο μέρος της, η Παλαιά Διαθήκη, θεωρείται ιερό βιβλίο και από τους Εβραίους. Εν μέρει θεωρείται και από πολλούς μωμεθανούς ιερό, αφού το Κοράνιο συχνά αναφέρεται σε πρόσωπα της Παλαιάς Διαθήκης και έχει διατάξεις παρμένες από την Πεντάτευχο.

Παρόλο που είναι και εκλαμβάνεται ως ένα βιβλίο (Βίβλος), στην πραγματικότητα είναι μία ανθολογία, μια συλλογή πολλών βιβλίων, που γράφτηκαν σε τρεις γλώσσες, από πολλούς και διάφορους Ιουδαίους συγγραφείς, σ' ένα μεγάλο χρονικό διάστημα. Το περιεχόμενό της είναι διατυπωμένο σε μια μεγάλη γκάμα του γραπτού λόγου. Περιέχει διηγήσεις, παραδόσεις, ιστορία, πρόζα, ποίηση, γνωμικό λόγο, ανιγμάτα, παραβολές, νόμους, επιστολές, προφητείες και άλλα λογοτεχνικά είδη.

Ενώ θα περίμενε κανείς από ένα τέτοιο ετερόκλητο βιβλίο ανομοιογένεια και, ίσως, ασυνέπεια και αντιφατικότητα, το εκπληκτικό είναι ότι το βιβλίο αυτό στα ουσιώδη σημεία του έχει μια καταπληκτική ενότητα. Υπάρχει ποικιλία σε ενότητα και ενότητα σε ποικιλία. Το μήνυμά του είναι θεολογικό, χριστοκεντρικό και εσχατολογικό, υπό την έννοια ότι αποκαλύπτει πως ο κόσμος που δημιουργήθηκε από το υπέρτατο ον μπορεί να τελειωθεί και ο άνθρωπος να τοποθετηθεί στις σωτηριολογικές του διαστάσεις.

Πλέον τούτου, περιέχει πλήθος ηθικών αρχών και υψηλών νοημάτων. Γι' αυτό, σε συνδυασμό με τα ιστορικά γεγονότα που συνεκφέρονται μαζί με αυτά, αποτέλεσε τη Magna Charta του Χριστιανισμού από το τέλος του 1ου αιώνα μ.Χ. που σχηματίστηκε οριστικά και εξακολουθεί να είναι μέχρι σήμερα.

Είναι ενδιαφέρον να παρακολουθήσει κανείς με ποιον τρόπο οι βασικότερες έννοιες και αντιλήψεις πάνω στις οποίες στηρίχθηκε ο πολιτισμός της Δύσης προέρχονται από τη Βίβλο, το πανάρχαιο αυτό βιβλίο δοκιμασμένης σοφίας της Ιουδαίο-Χριστιανικής παράδοσης.

Αναφέρω μερικά παραδείγματα για του λόγου το αληθές και για να γίνω σαφής.

Η έννοια του ενός Θεού - (πνεύματος) δημιουργού, ως προσώπου, δεν προέρχεται ούτε από τον Πλάτωνα ούτε από κάποιον άλλο αρχαίο φιλόσοφο, ούτε από τις ανατολικές θρησκείες (Ινδουισμός - Βουδισμός). Η έννοια έχει καθαρά βιβλική προέλευση. Η θρησκεία είναι δεσμός, re - ligare, επανένωση θεού και ανθρώπου. Στη Βίβλο ο Θεός αναζητεί τον άνθρωπο για να τον σώσει· όχι ο άνθρωπος το Θεό για να θρησκευτεί, όπως γίνεται με τα εξωβιβλικά θρησκευόμενα. Στους αρχαίους Έλληνες σοφούς ο Θεός είναι θέμα της σκέψης. Ο Θεός στη Βίβλο όμως είναι Θεός ζων (εχυέχ ασέρ εχυέχ), ο οποίος έχει ένα σκοπό να πραγματοποιήσει· δρα μέσα στην ιστορία και γίνεται προσιτός στον άνθρωπο όχι τόσο με τη σκέψη όσο με την καρδιά· δηλαδή την πίστη και την υπακοή.

Η έννοια του προσώπου, του ατόμου δηλαδή, που διακρίνεται όχι μόνο από το πλήθος αλλά και από τα άλλα άτομα με ελευθερία και ευθύνη, έχει καθαρά βιβλική προέλευση. Στα βιβλικά κείμενα ο Θεός αναζητεί τον άνθρωπο. Ο Θεός δίνει αξία στον καθένα, τον καλεί προς σωτηρία και αποδέχεται το απολλώς. Η θυσία του Χριστού παρέχεται προς όλους αλλά και για τον καθένα προσωπικά. Έτσι, ο άνθρωπος είναι πρόσωπο που έχει ηθική και σωτηριολογική αξία. «Το κέντρο της βιβλικής θρησκείας είναι ο персонаλισμός της. Σύμφωνα με κάθε λέξη της Βίβλου, ο Θεός αποκαλύπτεται ως πρόσωπο... Είναι ο άνευ όρων χαρακτήρας του βιβλικού Θεού που καθιστά τη σχέση μ' αυτόν ριζικώς προσωπική (Πάουλ Τίλλιχ)». Από τη Βίβλο παρέλαβαν τη διδασκαλία αυτήν ορισμένοι πατέρες της εκκλησίας και την προέβαλαν στα συγγράμματά τους. Η πατερική φιλοσοφία επέδρασε με τη σειρά της στη σκέψη μεταγενέστερων ανθρωπιστών φιλοσόφων (Hugo Grotius, Ρουσσώ, Βολτέρος κλπ.) κι από κει εδραιώθηκε, έγινε έννοια θεμελιώδης για τον σύγχρονο άνθρωπο.

Απ' ό,τι είναι γνωστό, η έννοια του νόμου, του γρα-

που κανόνα δικαίου που ρυθμίζει την κοινωνική συμβίωση, πρωτοεμφανίζεται στη Μεσοποταμία με τους αρχαίους Σουμεριακούς κώδικες και κυρίως με τον περίφημο κώδικα του Χαμμουραπί.

Ωστόσο, η έννοια του νόμου (Τορά) ως γενικότερο πλαίσιο, με ηθικό μάλιστα περιεχόμενο, πρωτοεμφανίζεται κυρίως στη Μωσαϊκή νομοθεσία (15ος αι. π.Χ.) και κυρίως στις διατάξεις του αρχαιότετου βιβλίου - κώδικα της διαθήκης (sepher ha berith) που περιείχε διατάξεις αστικού, ποινικού και δικονομικού δικαίου. Σημειώνω εδώ ότι η λέξη νόμος ως κανόνας δικαίου είναι άγνωστη στον Όμηρο. Πρωτοεμφανίζεται στον Ησίοδο (8ος π.Χ. αι.) με μουσική σημασία αρχικά (νόμος = τραγούδι με νότες), ενώ με την έννοια της διάταξης του κανόνα πρωτοεμφανίζεται στον Πίνδαρο και αργότερα στους σοφιστές και στον Ηρόδοτο. Βέβαια, στην αρχαία Ελλάδα είναι γνωστή από τους ομηρικούς χρόνους η Θέμις και αργότερα ο τεθμός κλπ.

Η Βίβλος, επίσης, είναι η αρχαιότετη πηγή της έννοιας της απονομής της δικαιοσύνης. Της έννοιας δηλαδή του απονέμειν εις έκαστον κατά το ίδιον αυτού δικαίον, χωρίς δωροδοκία μάλιστα ή μεροληψία. Ασφαλώς η έννοια αναπτύχθηκε από τους Έλληνες φιλοσόφους και τους Ρωμαίους νομοδιδάσκλους και ενσωματώθηκε στα νομικά corpora αργότερα. Ωστόσο, στις ευρείες μάζες, έγινε κατανοητή περισσότερο από τη Βίβλο, η οποία πριν από τους Έλληνες και τους Ρωμαίους διακήρυξε: «ουκ επιγνώση πρόσωπον εν κρίσει, κατά τον μικρόν και κατά τον μέγαν κρινείς· ου μη υποστείη πρόσωπον ανθρώπου, ότι η κρίσις Θεού εστί» (Δευτ. 1:17). Και «ου ποιήσετε άδικον εν κρίσει· ου λήψη πρόσωπον πτωχού, ουδέ μη θαυμάσης πρόσωπον δυνάστου εν δικαιοσύνη κρινείς τον πλησίον σου» (Λευϊτ. 19:15). Και πάλι: «...εάν δε και κτήση παρά του πλησίον σου, μη θλιβέτω άνθρωπος τον πλησίον» (Λευϊτ. 25:14).

Ακόμα η έννοια της κοινωνικής δικαιοσύνης είναι βαθύτατα αναπτυγμένη στη Βίβλο. Στην Παλαιά Διαθήκη υπάρχουν θεσμοί όπως του Σαββαταίου έτους (αφέσεως - απελευθερώσεως) και του Ιωβηλαίου, που λειτουργούσαν σαν ασφαλιστικές δικλείδες και δεν επέτρεπαν τη σώρευση πλούτου στα χέρια μερικών επιτήδειων πλουτοκρατών, ώστε να διαιωνίζεται η κοινωνική αδικία. Γενική αρχή ήταν η αναγραφόμενη στο Δευτερονόμιο: «ουκ έσται ενδεής εν σοι» (Δευτ. 15:4).

Η αρχή της ισονομίας των πολιτών και μάλιστα των αλλοδαπών με τους Εβραίους βρίσκεται και πάλι για πρώτη φορά στη Βίβλο, κατά τρόπο μάλιστα θαυμαστό στη Μωσαϊκή νομοθεσία: «νόμος εις έσται τω εγχωρίω και τω προσελθόντι προσπλύτω εν υμίν» (Έξοδ. 12:49). Και ακόμη: «ως ο αυτόχθων εν υμίν έσται ο προσήλυτος... και αγαπήσεις αυτόν ως σεαυτόν» (Λευϊτ. 19:34).

Σπουδαίες νομικές αρχές των συγχρόνων δικαίων έχουν βιβλική προέλευση. Η αρχή nullum crimen nulla poena sine lege (κανένα αδίκημα, καμία ποινή χωρίς νόμο), που διαυλακώνει και κατευθύνει τα σύγχρονα ποινικά δίκαια, παρ' όλο που προέρχεται από τον Ρωμαίο νομοδιδάσκαλο Ουλπιανό, η ρίζα της, ωστόσο, ανάγεται στον Απ. Παύλο και στη διδασκαλία του περί ατομικότητας της αμαρτίας (καθώς και στο ότι δεν υπάρχει αμαρτία χωρίς νόμο «ου γαρ ουκ εστί νόμος ουδέ παράβασις»), θέμα που αναπτύσσεται δεξιότεχνα στην προς Ρωμαίους επιστολή.

Επίσης, το δικονομικό αξίωμα ne bis in idem (όχι δις επί τω αυτό), σύμφωνα με το οποίο κανείς δεν μπορεί να καταδικαστεί δυο φορές για το ίδιο έγκλημα, ανάγεται στο βιβλίο του προφήτου Ναούμ (1:9 κατά τους Ο') του 6ου π.Χ. αιώνα. Το χωρίο από τη Βουλγάτα, μετάφραση του Ιερώνυμου, εισήλθε στη Λατινική φιλολογία και από κει στο δίκαιο. Τα παραδείγματα μπορούν να πολλαπλασιαστούν με αναφορές στις «Εισογήσεις» του Ιουστινιανού κ.ά.

Κατόπιν όλων αυτών γίνεται φανερό γιατί ο Αμερικανός νομομαθής Μπούμαν ειπε κάποτε: «Όλος ο σύμπαγής όγκος της Αγγλικής και Αμερικανικής νομοθεσίας μπορεί να συμπυκωθεί σε πολύ λίγες μεγάλες αρχές, οι οποίες μεταδόθηκαν από τον Μωυσή».

Η ιδέα και η έννοια της μονογαμίας που επικράτησε εδώ και αιώνες, πηγάζει και πάλι από τη Βίβλο και την Ιουδαίοχριστιανική παράδοση.

Είναι γνωστό ότι οι αρχαίες προχριστιανικές κοινωνίες της Ανατολής, των Ελλήνων, Ρωμαίων κλπ. ήταν πολυγαμικές, εκτρέφοντας το θεσμό της παλλακειας και της πορνείας. Ο βιβλικός Χριστιανισμός, χωρίς να στρέφεται κατά του ψυχο - σωματικού έρωτα, τονίζει την αξία μιας μόνιμης σταθερής σχέσης μέσα στα πλαίσια του γάμου. Ο περίφημος ορισμός του Μοδεστίνου για το γάμο: Matrimonium est conjunctio mare et feminis et consortium omne vitae divini et humani rerum communicatio (Γάμος είναι η ένωση ανδρός και γυναικός και η συγκλήρωσις του βίου παντός, θείου τε και ανθρώπινου δικαίου κοινωνία) έχει βιβλικοχριστιανική βάση.

Οι αρχές της ιδιωτικής πρωτοβουλίας, της εργασίας για τον πορισμό πλούτου και της ελεύθερης οικονομίας, ενυπάρχουν επίσης στη Βίβλο. Και αυτές, ασφαλώς, επέδρασαν περισσότερο από ο,τιδήποτε άλλο στην επικράτησή τους στο δυτικό κόσμο. Τόσο η Παλαιά όσο και η Καινή Διαθήκη ενθαρρύνουν την εργασία, ενθαρρύνουν την ιδιωτική πρωτοβουλία για την κτήση αγαθών. Βέβαια, στην αρχαία εκκλησία για ένα περιορισμένο διάστημα επικράτησε και η κοινοκτημοσύνη με βάση την αρχή: ο καθένας σύμφωνα με τις δυνάμεις του, στον καθένα σύμ-

φωνα με τις ανάγκες του: αρχή που εγκολπώθηκε αργότερα και ο κομμουνισμός. Ωστόσο, ενώ ο τελευταίος απέτυχε σαν σύστημα, ο πρωτόγονος Χριστιανισμός, με πύξιν την αγάπη και το αλτρουιστικό ενδιαφέρον, επιβίωσε ως κοινότητα παρά τους διωγμούς των Ρωμαίων αυτοκρατόρων.

Μετά την οριστική επικράτηση του Χριστιανισμού τον 4ο μ.Χ. αιώνα, επικράτησε και η ιδιωτική πρωτοβουλία και το ελεύθερο ιδιοκτησιακό καθεστώς, σπριζόμενο ακριβώς στην ελευθερία, που διακηρύσσει η Βίβλος ιδιαίτερα στην προς Γαλάτας επιστολή του Απ. Παύλου.

Είναι γνωστό ότι η Γαλλική επανάσταση στηρίχθηκε στο τρίπτυχο ελευθερία - ισότητας - αδελφούνη. Το σύνθημα αυτό, που έγινε και η βάση για τα μετέπειτα κομμουνιστικά και σοσιαλιστικά μανιφέστα, στηρίζεται στις αρχές της Βίβλου. Έγιναν μεγάλοι αγώνες, χύθηκε πολύ αίμα για να φθάσει η ανθρωπότητα στην επίσημη κατάργηση της δουλείας με τον Αβραάμ Λίνκολν, την αναγνώριση της αξίας του εργαζομένου και τη διασφάλιση των δικαιωμάτων του. Ο Λίνκολν όμως εμπνεύστηκε την κατάργηση της δουλείας και πάλι από τη Βίβλο, που χαρακτήρισε το καλύτερο δώρο του Θεού προς τον άνθρωπο.

Ακόμη η διακήρυξη της ανεξαρτησίας των ΗΠΑ, της 4ης Ιουλίου 1776, στο προοίμιό της περιλαμβάνει τις αυταπόδεικτες αλήθειες ότι όλοι οι άνθρωποι πλασθηκαν ίσοι και προικίστηκαν από το Δημιουργό τους με μερικά अपαράγραφα δικαιώματα, όπως αυτά της ζωής, της ελευθερίας και της αναζητήσεως της ευτυχίας..., έννοιες που καταφανώς κατάγονται από τη Βιβλική παρακαταθήκη.

Βέβαια, οι έννοιες αυτές παραμένουν υψηλά ιδανικά και είναι ανεφάρμοστες, αφού η ιδιοτέλεια, ο εγωισμός και το συμφέρον ισχυρών, οικονομικών τραστών κ.ά., δεν επιτρέπουν την εφαρμογή τους. Αυτό όμως δεν αλλάζει το γεγονός ότι προέρχονται από το ιερό βιβλίο του Χριστιανισμού, την Αγία Γραφή.

Σημειώνω κάτι ακόμη, που κατά τη γνώμη μου είναι ιδιαίτερα σπουδαίο: Η επικρατούσα γραμμική αντίληψη κίνησης της ιστορίας, η οποία οδεύει προς τα έσχατα της -σε αντίθεση με την κυκλική κίνηση του χρόνου των αρχαίων Ελλήνων διανοητών-, έχει κι αυτή βιβλική προέλευση, συναπτόμενη με τις σωτηριώδεις ενέργειες του Θεού για τον άνθρωπο.

Είναι περιττό βέβαια να πω, ότι οι πίνακες του Ντα Βίντσι, του Ραφαήλ, τα γλυπτά του Μιχαήλ Αγγέλου, τα ορατόρια του Μπαχ και του Χαίντελ, η ποίηση του Ρωμανού του Μελωδού, οι καθηδρικοί και οι Βυζαντινοί ναοί κλπ. δεν θα υπήρχαν αν δεν υπήρχε η Βίβλος και οι ήρωές της, για να τα εμπνεύσουν. Θρησκεία, νόμοι, ηθική, οικονομία, φιλολογία, τέχνες και άλλοι πολιτισμικοί τομείς δέχθηκαν ισχυρή και ευεργετική επί-

δραση από τα μηνύματα, τις διδασκαλίες και τις αρχές της Βίβλου πανθομολογουμένως.

Παρά το θρίαμβο της επιστήμης και της τεχνολογίας στην εποχή μας, παρά τη σφοδρή κριτική που δέχθηκε και δέχεται από διανοούμενους και φιλοσόφους κατά διαστήματα, η Βίβλος εξακολουθεί να είναι το μπεστ σέλερ των αιώνων, μεταφρασμένη σε 2200 γλώσσες και διαλέκτους. Το 90% του πληθυσμού της γης την έχει στη γλώσσα του. Κάθε δευτερόλεπτο που περνά τυπώνεται και ένα καινούργιο της αντίτυπο!

Αυτό συμβαίνει διότι η Βίβλος εμπεριέχει λογικά και πρακτικά πανανθρώπινα μηνύματα. Ο κόσμος, σύμφωνα με τη Βίβλο, είναι δημιούργημα του Θεού, έχει νόημα και αξίζει την προσοχή μας. Το ήθος της βιβλικής θρησκείας επιζητεί την αλήθεια πάση θυσία. Τούτο σημαίνει ότι η αλήθεια δεν επιζητείται από περιέργεια ή από διασκέδαση, αλλά γίνεται όρος ζωής. Και για να δώσουμε το λόγο σ' έναν κορυφαίο διανοητή του 20ού αιώνα, τον Καρλ Γιάσπερς: «Η γέννηση της σύγχρονης επιστήμης είναι ίσως αδιανόητη χωρίς... εκείνα τα κίνητρα που έχουν την ιστορική τους ρίζα στη βιβλική θρησκεία. Ό,τι είμαστε, είμαστε από τη βιβλική θρησκεία. Χωρίς τη Βίβλο γλιστράμε στο μηδέν».

Οι διαχρονικές θρησκευτικές αλήθειες της Βίβλου περί Θεού, κόσμου, ανθρώπου, ζωής, σωτηρίας, σε συνδυασμό με το ότι οι υψηλές της αρχές δίνουν ηθικό προσανατολισμό στον άνθρωπο (παρά τη μη εφαρμογή τους από τους κατ' επίφαση Χριστιανούς), της προσδίδουν κύρος ανεξάντλητο και διαιώνιο. Δικαίως, θεωρήθηκε ότι είναι η συλλογή βιβλίων που πιθανώς είχε τη μεγαλύτερη επίδραση στην ανθρωπότητα. Τι θα ήταν ο σύγχρονος δυτικός άνθρωπος χωρίς αυτήν, είναι δύσκολο να εικάσουμε. Χωρίς αυτήν, πράγματα που θεωρούμε σήμερα δεδομένα και αυτονόητα, θα ήταν τελείως ανύπαρκτα.

Βιβλιογραφία:

- Clark H. B., *Biblical Law*, Oregon 1944.
Wolf Erik, *Rechtsgedanke and biblische Weisung*, Tübingen 1948.
Cohn - Sherbok Dan ed., *Using the Bible Today*, London 1991.
Νικόπουλος Β., *Η νομική σκέψη του Απ. Παύλου*, Θεσσαλονίκη, Διδ. Διατριβή.
Ζέπος Π. «Ο Απ. Παύλος ως εργάτης του Δικαίου», ΑΙΔ 15.931 επ.
D. & P. Alexander, *Το εκπληκτικό εγχειρίδιο της Βίβλου* (ελλ. μεταφρ. 1993).

[Ο κ. Δ. Τσιουκόπουλος είναι δικηγόρος και συγγραφέας. Το παραπάνω μελέτημά του έχει δημοσιευθεί στο περιοδικό «Αρμενόπουλος», που εκδίδεται από τον Δικηγορικό Σύλλογο Θεσσαλονίκης, τ. 23/2002].

Επιζήσαντες, μέλη της Ισραηλικής Κοινότητας Θεσσαλονίκης, σε αναμνηστική φωτογραφία από τα εγκαίνια της τότε νεοαναγεγερθείσας Κλινικής Χαΐμ Πίνκας. Χτισμένη το 1948 -σε αντικατάσταση της κατεστραμμένης από τους Γερμανούς κλινικής- η κλινική Πίνκας περιέθαλπε τους αναξιοπαθόντες επιβιώσαντες του Ολοκαυτώματος.

Μεγαλώνοντας μετά τον Πόλεμο στη Θεσσαλονίκη

Της BEA LEWCOWICZ

Τα παιδιά των Εβραίων που μεγάλωσαν στη μεταπολεμική Θεσσαλονίκη ανατράφηκαν ως μέλη μιας μικρής μειονότητας. Σε αντίθεση με τους γονείς τους, δεν γνώριζαν πώς είχαν τα πράγματα προπολεμικά: «Για τον πατέρα μου, η Θεσσαλονίκη και η κοινότητα σημαίνει κάτι διαφορετικό, ένα μίγμα της προπολεμικής και της μεταπολεμικής περιόδου... Για μένα σημαίνει μόνον όσα είδα μετά τον πόλεμο... Γνωρίζω ότι αποτελούμε μια πολύ μικρή μειονότητα. Ο πατέρας μου δεν μεγάλωσε σε μια πόλη όπου υπήρχε εβραϊκή μειονό-

τητα. Αυτό έχει πολύ μεγάλη σημασία». Τα παιδιά που μεγάλωσαν μετά τον πόλεμο μπορούν να χωριστούν σε δύο ομάδες: σε εκείνα τα ελάχιστα που επέζησαν από τον πόλεμο και σε εκείνα που ήρθαν με τη μεταπολεμική έκρηξη γεννήσεων. Μολονότι οι δύο αυτές ομάδες διαφέρουν σε μέγεθος, περιγράφουν την κοινωνικοποίησή τους με παρόμοιους όρους, τονίζοντας τους στενούς δεσμούς που υπήρχαν ανάμεσα στα παιδιά.

Ανάμεσα στα άτομα που μου παραχώρησαν συνέντευξη, δύο είχαν γεννηθεί κατά τη διάρκεια του πο-

λέμου στην Αθήνα. Ο κύριος Α. επέζησε κρυμμένος μαζί με τη μητέρα του ενώ ο πατέρας του βρισκόταν στα βουνά με τους αντάρτες. Η κυρία Β. επέζησε κοντά σε ένα ζευγάρι χριστιανών που παρίσταναν τους γονείς της. Ο κύριος Α. επέστρεψε στη Θεσσαλονίκη με τους γονείς του το 1954. Όπως και η κυρία Β., η μητέρα της οποίας είχε επιζήσει από το Άουσβιτς και είχε εγκατασταθεί στη Θεσσαλονίκη το 1947, επισκεπτόταν τακτικά τη λέσχη του κέντρου της κοινότητας και την επίσημη παιδική θερινή κατασκήνωση (που μερικές φορές αναφέρεται στα εβραϊκά ως Keitana). Και οι δυο τους θυμούνται πολύ θετικά τις δραστηριότητες της λέσχης και της κατασκήνωσης. Τονίζουν ότι αισθάνονταν «σαν αδέρφια» και ότι η λέσχη και η κατασκήνωση ήταν «σαν οικογένεια» και σαν «δεύτερο σπίτι» τους. «Ήμουν πολύ χαρούμενη όταν έμενα εκεί με όλα τα παιδιά. Είχαν επιζήσει περίπου δώδεκα παιδιά της ηλικίας μου. Ήμασταν σαν αδέρφια». Το αίσθημα της οικογένειας συνδέεται με τις έννοιες της εγγύτητας και της ομοιότητας: «Για ένα πράγμα νοσταλγώ πραγματικά τους φίλους που συναντούσα στην κατασκήνωση. Ήταν σαν οικογένειά μου. Το όνομά μου δεν τους παραξένευε. Βρισκόμουν ανάμεσα σε ανθρώπους που λέγονταν Φλορεντίν ή Κοέν, ονόματα που έμοιαζαν με το δικό μου». Η λέσχη και η κατασκήνωση παρείχαν στα παιδιά το οικογενειακό περιβάλλον που πολλά δεν διέθεταν εξαιτίας του Ολοκαυτώματος. Για τα παιδιά, η ατμόσφαιρα της κοινότητας αντικαθιστούσε την ατμόσφαιρα του σπιτιού τους. Ο κύριος Α. περιγράφει την ατμόσφαιρα που επικρατούσε στο σπίτι του: «Θυμάμαι τη μητέρα μου να κλαίει συχνά, θυμάμαι έντονα το αίσθημα της απώλειας που υπήρχε στο σπίτι και θυμάμαι πώς αισθανόμουν επειδή δεν μπορούσα να ανταγωνιστώ τα άλλα παιδιά αφού δεν είχα γιαγιά, παππού, θείο, θεία, ανιψιό, ανιψιά, ξαδέλφια». Για την κυρία Β., η οποία δεν παρακολούθησε το ίδιο σχολείο με τα άλλα παιδιά της κοινότητας, η μικρή αίθουσα του κέντρου της κοινότητας και η θερινή κατασκήνωση ήταν μια απόδραση όχι μόνο από τη μελαγχολική ατμόσφαιρα του σπιτιού της, αλλά και από το αντισημιτικό κλίμα που επικρατούσε στο σχολείο, όπου τα αλλά κορίτσια την αποκαλούσαν Εβραία.

Πέρα από τη σχέση με τα άλλα παιδιά, οι περισσότεροι θυμούνται έντονα τους Ισραηλίτες δασκάλους (mirum) που είχαν έρθει από το Ισραήλ (με τη βοήθεια του Εβραϊκού Πρακτορείου) προκειμένου να εργαστούν με τα παιδιά. Η εκμάθηση εβραϊκών τραγουδιών και χορών ενίσχυε το αίσθημα ενότητας των παιδιών. Εξαιτίας της κοινωνικοποίησης και των προσωπικών δεσμών με τους Θεσσαλονικείς που είχαν μεταναστεύσει στο Ισραήλ, το Ισραήλ έγινε σημαντική

πηγή ταύτισης για τη μεταπολεμική γενιά. Επίσης, η κοινότητα ενθάρρυνε τους νέους να πηγαίνουν για σπουδές στο Ισραήλ, κάτι που έκαναν αρκετοί (κυρίως αγόρια).

Σε αντίθεση με τη μικρή ομάδα των παιδιών που επέζησαν από τον πόλεμο, η γενιά εκείνων που γεννήθηκαν μετά τον πόλεμο αποτελούσε «μια σχετικά ισχυρή ομάδα Εβραίων αγοριών και κοριτσιών, οι οποίοι δεν αισθάνονταν καθόλου ως μειονότητα». Εξαιτίας της απόφασης της κοινότητας να φοιτούν τα παιδιά σε δύο σχολεία, υπήρχαν τάξεις όπου το 50% των μαθητών ήταν Εβραίοι. Αυτό άλλαζε όταν τα παιδιά πήγαιναν στο γυμνάσιο: «Στο δημοτικό ήταν σαν μια πολύ ωραία οικογένεια, αισθανόσουν ασφαλής. Όταν πήγα στο γυμνάσιο, στην αρχή ένιωσα πολύ σοκαρισμένη. Είχα χάσει πολλά από τα προνόμια που απολάμβανα στο δημοτικό σχολείο ως προστατευμένο παιδί». Η δήλωση αυτή εξηγεί το αίσθημα ανασφάλειας που βίωσαν τα παιδιά της δεύτερης γενιάς και που συμβάδισε με το αίσθημα ανασφάλειας και προστασίας που απολάμβαναν ανάμεσα στους Εβραίους και στην κοινότητα που ήταν παρούσα προστατεύοντας τα μέλη της. Ο δεσμός με την ιστορική εμπειρία των γονέων τους είναι προφανής. Η κυρία Β. θυμάται πώς αισθανόταν μικρή: «Αισθανόμουν διαφορετική. Εφόσον ήμασταν Έλληνες, για ποιο λόγο η Ελλάδα δεν είχε κάνει τίποτα για να προστατεύσει τους Εβραίους στο Ολοκαύτωμα; Γιατί κανείς δεν τους είχε προστατεύσει;». Με βάση το δείγμα των συνεντεύξεών μου, φαίνεται ότι στο συγκεκριμένο πλαίσιο πρέπει επίσης να επισημανθεί το ζήτημα του φύλου. Οι γυναίκες που μου παραχώρησαν συνέντευξη δίνουν σαφώς μεγαλύτερη έμφαση στο ζήτημα της ανασφάλειας και της αδυναμίας απ' ό,τι οι άνδρες. Μολονότι οι άνδρες υπογραμμίζουν την εγγύτητα και τη σημασία της φιλίας για όλη τη ζωή ανάμεσα στα εβραϊόπουλα, θυμούνται επίσης ότι επαναστατούσαν ενάντια στη «χαμηλών τόνων νοοτροπία» των γονέων τους. Δεν ήθελαν να «σιωπούν» για την εβραϊκή τους ταυτότητα, δεν ταυτίζονταν με τους «Εβραίους των στρατοπέδων συγκέντρωσης, που πίστευαν ότι δεν μπορούμε να τραγουδάμε δυνατά ή να χορεύουμε δημοσία». Απεναντίας, ήθελαν να είναι «υπερήφανοι Εβραίοι» που «απαντούν στα χτυπήματα». Αυτό το επαναστατικό στοιχείο λείπει τελείως από τις συνεντεύξεις των γυναικών της γενιάς εκείνης, και δημιουργείται η εντύπωση ότι τα κορίτσια ανέπτυξαν ένα ιδιαίτερο αίσθημα ευθύνης απέναντι στους επιζώντες γονείς τους λαμβάνοντάς τους υπόψη, για παράδειγμα, σε κάθε τους κίνηση ή ως προς την επιλογή συζύγου. «Πολλοί από τους φίλους μου πήγαν στο Ισραήλ [για σπουδές]. Ήθελα να πάω κι εγώ αλλά ο πατέρας μου

δεν με άφηνε επειδή είχε ήδη χάσει μία κόρη στο στρατόπεδο συγκέντρωσης. Δεν ήθελε να χάσει κι εμένα. Όταν το έθιξε, δεν ετίθετο πλέον ζήτημα να φύγω». Η αίσθηση του καθήκοντος απέναντι στους γονείς ως επιζώντων του Ολοκαυτώματος είναι εξαιρετικά εντυπωσιακή στην επόμενη γενιά. Όταν ερωτάται για μικτούς γάμους, η κυρία Σ. απαντά: «Αισθανόμουν ότι δεν είχα το δικαίωμα να παντρευτώ άνδρα χριστιανό επειδή ο πατέρας μου είχε ζήσει το Ολοκαύτωμα. Αισθανόμουν ότι δεν μπορούσα να πικράνω τον πατέρα μου που ήταν πιστός Εβραίος και είχε βρεθεί σε στρατόπεδο συγκέντρωσης». Η πιθανότερη εξήγηση για την ανάπτυξη αυτών των εβραϊκών ταυτοτήτων ανάλογα με το φύλο είναι ότι τα κορίτσια μεγάλωσαν εν γένει πιο προστατευμένα από τα αγόρια και υπέστησαν μεγαλύτερη πίεση να παντρευτούν σε νεαρή ηλικία κάποιον από την κοινότητα. Οι περισσότερες γυναίκες της γενιάς αυτής που μου παραχώρησαν συνέντευξη μιλούν για την επίδραση του Ολοκαυτώματος στην ανατροφή τους. Συνδέουν το γεγονός ότι οι γονείς τους τις είχαν στείλει σε καλά σχολεία και είχαν θελήσει να τους προσφέρουν σωστή εκπαίδευση με τα βιώματα των γονιών τους: «Μας προετοίμασαν για να επιβιώσουμε, θαρρείς και θα γινόταν κι άλλο Ολοκαύτωμα. Ο πατέρας μου έλεγε συνέχεια: Εγώ επέζησα επειδή γνώριζα μερικές γλώσσες. Γι' αυτό ήθελε να μας μάθει ξένες γλώσσες». Ορισμένοι από τη δεύτερη γενιά περιγράφουν το αίσθημα ανασφάλειας των γονέων τους άλλοι το εκφράζουν οι ίδιοι. Ο κύριος Μ. θυμάται ότι μετά τον πόλεμο οι γονείς του, οι οποίοι ανήκαν σε παλιά οικογένεια της Θεσσαλονίκης, δεν θεωρούσαν δεδομένο ότι «οι ίδιοι, όντας Εβραίοι, θα ζούνε αύριο». Αισθήματα απρόοπτων εξελίξεων ή αστάθειας δεν συνδέονται μόνο με τόπους αλλά και με ανθρώπους. Ο τρόπος με τον οποίο η κυρία Β. περιγράφει τις σχέσεις της με τους χριστιανούς φίλους της (το 1994) απεικονίζει την έννοια αυτή:

Ναι, ζω εδώ, μου αρέσει να ζω εδώ, έχω πολλούς φίλους εδώ πέρα αλλά δεν ξέρω, σε περίπτωση νέου Ολοκαυτώματος, εάν αυτοί οι φίλοι θα παραμείνουν φίλοι. Είμαστε φίλοι τώρα, ναι βέβαια, επειδή έχουμε τη θέση μας, το κύρος μας και όλα αυτά τα πράγματα, εκείνοι έχουν να μάθουν από εμένα κι εγώ έχω να μάθω από αυτούς, ανταλλάσσουμε ιδέες και όλα αυτά τα πράγματα, αλλά δεν ξέρω εάν θα σταθούν φίλοι σε μια δύσκολη στιγμή.

Στρατηγικές Επιβιώσης

Μέχρι τώρα προσπάθησα να εξηγήσω τη διαδικασία της επιστροφής και της ανασυγκρότησης υπό το πρίσμα της βαθύτερης επίδρασης του πολέμου στους

επιζώντες Εβραίους: το βίωμα του ξεριζωμού και της αποδιοργάνωσης. Ο πόλεμος στέρησε από τους περισσότερους Εβραίους το «σπίτι» με τη στενή και την ευρεία έννοια της λέξης. Το «σπίτι» τους δεν υπήρχε πλέον εξαιτίας της μεταπολεμικής κατάστασης, όπου οι οικογένειες ήταν απύσες και τα σπίτια συχνά κατοικούνταν από ξένους, όπως δεν υπήρχε η «πόλη» τους εξαιτίας της καταστροφής των περισσότερων εβραϊκών σημείων αναφοράς του παρελθόντος, με σημαντικότερη απ' όλες την καταστροφή του παλιού εβραϊκού νεκροταφείου. Μετά το 1942, οι εβραϊκές ταφόπλακες σκορπίστηκαν σε όλη την πόλη και χρησιμοποιήθηκαν σαν οικοδομικά υλικά σε κατοικίες, τοίχους, σκάλες, αυλές και εκκλησίες. Μία γυναίκα μου ανέφερε την επίσκεψή της σε ένα σπίτι όπου ολόκληρη η σκάλα ήταν φτιαγμένη από εβραϊκές ταφόπλακες, σε κάθε σκαλοπάτι διάβάζες κι από ένα διαφορετικό εβραϊκό όνομα. Μετά τον πόλεμο, το νέο πανεπιστήμιο οικοδομήθηκε στην τοποθεσία του πρώην νεκροταφείου.

Αυτές οι ριζικές αλλαγές στη ζωή καθενός Εβραίου ξεχωριστά αλλά και στο τοπίο της πόλης έδωσαν νέο νόημα στην εβραϊκή κοινότητα και την εβραϊκή ταυτότητα στη μεταπολεμική Θεσσαλονίκη. Ο πόλεμος είχε μετατρέψει μια ετερογενή και οργανωμένη πληθυσμιακή ομάδα (η οποία διέθετε έντονη την αίσθηση της Θεσσαλονικιώτικης ταυτότητάς της) σε μια ομοιογενή, ευάλωτη και ξεριζωμένη μειονοτική ομάδα. Στερούμενοι πραγματικής κατοικίας, η κοινότητα αποτέλεσε υποκατάστατο του σπιτιού τους, όπου οι σχέσεις ανάμεσα στα μέλη έμοιαζαν με σχέσεις στο πλαίσιο μιας διευρυμένης οικογένειας που παρείχε υποστήριξη, βοήθεια, φιλία και δεσμούς με το παρελθόν. Εξαιτίας της τραυματικής εμπειρίας του Ολοκαυτώματος και της επικείμενης εμπειρίας της αποδιοργάνωσης, η κοινότητα και η επαφή με τους άλλους Εβραίους παρείχε ένα «ασφαλές και σίγουρο καταφύγιο» στους μεγαλύτερους και ένα «οικείο μέρος συναναστροφής» στους νεότερους. Οι έννοιες του «είμαστε όλοι μαζί» και του Entre Mosotros (που στα Ladino σημαίνει «μεταξύ μας») είναι ιδιαίτερες εκφράσεις της πρόσφατα διαμορφωμένης ταυτότητας της μεταπολεμικής μειονότητας.

Οι εθνικές και θρησκευτικές ταυτότητες συχνά οικοδομούνται σύμφωνα με τη συμβολική συγγένεια, επειδή αυτή παρέχει ένα πρότυπο σχέσεων που βασιζεται σε μια «φυσική συνάφεια» και μια «κοινή ουσία». Στην περίπτωση της εβραϊκής κοινότητας της μεταπολεμικής Θεσσαλονίκης, η «φυσική συνάφεια» ανάμεσα στους Εβραίους ήταν η κοινή ιστορική εμπειρία, η κοινή μνήμη μιας διαφορετικής προπολεμικής Θεσσαλονίκης, και η κοινή έλλειψη οικογένειας. Η μεταφορική έννοια της κοινότητας όμως, ως

οικογένειας, δεν εκφράζει μόνο τη λειτουργία της ως υποκατάστατο της οικογένειας, αλλά περιγράφει και την «ιδιότητα» και την περιθωριοποίηση της μεταπολεμικής εβραϊκής κοινότητας. Η κοινότητα όμως δεν περιθωριοποιήθηκε μόνο σε αριθμητικό επίπεδο· ακόμα σημαντικότερη υπήρξε η περιθωριοποίηση της δημόσιας μνήμης από την πόλη. Η ιστορία, σύμφωνα με την επίσημη γραμμή του ελληνικού έθνους-κράτους, διατυπώθηκε μέσα από το πρίσμα της ιστορικής συνέχειας και ομοιογένειας και όχι μέσα από το πρίσμα της πολυπολιτισμικότητας και της ετερογένειας. Αυτό σήμαινε ότι η ιστορία των Εβραίων της Θεσσαλονίκης αγνοήθηκε σε μεγάλο βαθμό.

Από την πλευρά της στρατηγικής που ακολούθησε η κοινότητα προκειμένου να επιβιώσει, αυτή η «ιδιότητα» εκφράστηκε με τη διατήρηση μιας άκρως διακριτικής δημόσιας εικόνας. Ενώ ότι αυτή η «διακριτική ταυτότητα» είναι μια έκφραση αδυναμίας και μια αντίδραση στα βιώματα του πολέμου και της μεταπολεμικής περιόδου, όπως άλλωστε προκύπτει από την παρακάτω δήλωση: «Δεν ήμασταν σαν τους προπολεμικούς [Εβραίους] της Θεσσαλονίκης, που είχαν δικούς τους βουλευτές και μπορούσαν να επηρεάσουν τον δήμαρχο. Γνωρίζαμε ότι μπορούσαμε να πετύχουμε ελάχιστα πράγματα. Πάντα θα υπάρχει ο κίνδυνος να προκαλούμε άθελά μας». Μπορούμε λοιπόν να επιστήμουμε ότι οι δύο σημαντικότερες στρατηγικές που ακολούθησαν οι Εβραίοι για να προσαρμοστούν στη μεταπολεμική Θεσσαλονίκη ήταν, σε ατομικό επίπεδο, η δημιουργία νέων οικογενειών και, σε κοινωνικό επίπεδο, η δημιουργία μιας κοινότητας με διακριτική δημόσια εικόνα και ισχυρή ιδιωτική, που παρέχει προστασία, υποστήριξη, βοήθεια και ένα οικογενειακό πλαίσιο για τα μέλη της μέσα στο αλλαγμένο, μη εβραϊκό περιβάλλον.

Η έννοια της εβραϊκής κοινότητας ως οικογένειας

εξακολουθεί να ισχύει. Μια νεαρή γυναίκα περιγράφει τη σχέση της με τους άλλους Εβραίους της γενιάς της λέγοντας: «Δεν είχαμε επιλογή. Συνεπώς, ήμασταν πάντα μαζί, σαν μια οικογένεια». Σε αντίθεση με τους γονείς ή τους παππούδες τους, πολλοί από τη νεότερη γενιά μιλούν γι' αυτή την πλευρά της κοινότητας μέσα στο πλαίσιο περιορισμού και καταπίεσης. Επιθυμούμεν

Η αναβίωση της θρησκευτικής ζωής στη μεταπολεμική Θεσσαλονίκη. Ο εορτασμός του Χανουκά στο Κέντρο Παιδιών της Ισραηλτικής Κοινότητας.

μια πιο ανοιχτή κοινότητα, και μπορούν να εκφράσουν ευκολότερα τη δυσαρέσκειά τους για την παράλειψη των Εβραίων από την κοινή μνήμη: «Δεν μπορούμε να δεχτούμε την απώλεια μνήμης των συμπατριωτών μας, ούτε μπορούμε να δεχτούμε να αγνοείται η εβραϊκή παρουσία στην πόλη μας έτσι απλά». Ωστόσο, η διαδικασία για την ανασυγκρότηση της εβραϊκής μνήμης ξεκίνησε μόλις πρόσφατα.

*[Το παραπάνω κείμενο της **Bea Lewcovicz**, που έχει ασχοληθεί με την εθνογραφία της εβραϊκής ζωής στη μεταπολεμική Θεσσαλονίκη, είναι απόσπασμα από ευρύτερο μελέτημα που περιέχεται στο βιβλίο «**Μετά τον Πόλεμο**», επιμέλεια Mark Mazower - Εκδόσεις «Αλεξάνδρεια», 2003].*

Οι Εβραίοι στην Κέρκυρα (15ος-16ος αιώνας)

Του ΧΑΡΙΛΑΟΥ Β. ΚΟΛΛΑ

Από μαρτυρίες στα νοταριακά αρχεία της Κέρκυρας, όπως είναι καταχωρημένες στο Ιστορικό Αρχείο Κέρκυρας, ο ιστοριοδίφης Χ.Β. Κόλλας έχει περιλάβει τα παρακάτω στοιχεία που αφορούν τους Εβραίους στην Κέρκυρα κατά τον 15ο-16ο αιώνα.

A. Ονοματεπώνυμα

Εβραίοι

a/a	Ονοματεπώνυμα	Κωδικός αριθμός Νοταρίου		
1.	Μεναέμ Κοροναίος	Ψ/86ν	Καί Σαμουήλ Καλούλη	Ψ/59ν
2.	Χαΐ Κοροναίος	αυτάδελφοι Ψ/186ν	21. Ίσακ αυδαλός Ιουδαίος	Ψ/62ν
3.	Καλούλα συμβία του ποτέ Μαυρούλη	Ψ/87ν	22. Σαμουήλ του μπορδαχί αυδαλός	Ψ/69ν
4.	Ρεμπή Μωσέ του Δανήλ	Ψ/87ν	23. Χαΐ του σολομών Κοροναίου	Ψ/69ν
5.	Ρεμπή Μούλη του Ηλία	Ψ/87ν	24. Μαστραβραάμ δε ΐντζάπ (τζιτζιλιάνος)	Ψ/109ν
6.	Αβραάμ δε ΐντζάπ (τζιτζιλιάνος)	Ψ/109ν	25. Ρεμπή ΐωσέφ του μωσέ του Μουστάκν	Ψ/112ν
7.	Σολομών ΐντζάκα	Ψ/109ν	26. Ρεκάσ του Ρεμπή Σάμπος ο Κοέμ	Ψ/112ν
8.	Ρεμπή ΐωσέφ του μωσέ του Μουστάκν	Ψ/112ν	27. Χαΐμ του Ρεμπή σαμπέλ	Γ/16ν
9.	Ρεμπή φύλακτου του ήλιαν τον Πολίτην	Ψ/120ν	28. Μουστάκνς ΐάκουμος	Γ/54ν
10.	ΐάκωβος του Κοέμ	Ψ/123ν	29. Μιχαήλ του Χανανία	Γ/168ν
11.	Μωσέ του ποτέ ΐάκωβου	Ψ/12ν	30. Ραμπή αρών Μάτζα εις το εσώπολον Κορυφών πλησίον Παλατίου του αυθεντός Μπαΐλου	Δ/36ν
12.	Σημόν του Καλέ (τζιτζιλιάνος)	Ψ/15ν	31. Ησάκ του Κοέμ	Π/2ν
13.	Αβραάμ Ιουδαίος από την Τεράνοβα	Ψ/128ν	32. Ρεμπή Μοναέμ ΐατρών	Π/2ν
14.	Ρεμπή ΐάκωβ του Κοέμ	Ψ/130ν	33. Ρεμπή Μωσέ Κοέμ	Β/17ν
15.	Σαμουήλ Μπεραχά	Ψ/137ν	34. Αβραάμ του Γιοχανά	Ε/103ν
16.	Σωσάν του ποτέ χαΐ του λέου	Ψ/137ν	35. Αβραάμ του Κοέμ	Ξ/99ν
17.	Σήμον τον Καλέ	Ψ/137ν	36. Αβραχά του Μόρου	Ξ/34ν
18.	Ρεμπή Γιτζος του ποτέ χαΐ του λέου	Ψ/35ν	37. Δαβίδ Κοεμ Ιουδαίος	Ξ/156ν
19.	Μεναέμ του Σαμουήλ Ιουδαίου	Ψ/49ν	38. ΐαήρ του Χαΐ	Ξ/156ν
20.	Ιουδαίος ΐάχος δε τζίπρη		39. Ιακώβ του σαμοήλ	Ξ/103ν
			40. Ιεχουδάσ ο του Δαβήδ	Ξ/92ν
			41. ΐεχονάς του Ιακώβ	Ξ/130ν
			42. ΐωσέφ λεγόμνο ρήτζο	Ξ/101ν
			43. ΐοτζέφ του μωσέ	Ξ/183ν
			44. ΐοτζέφ του βοβοναίου	Ξ/34ν
			45. Ιουδαίος Βενιαμίν ό ευριπιώτης	Ξ/52ν
			46. Ιουδαίος ό μόρος	Ξ/33ν
			47. ΐϊουδίοσ σαμοήλ του Καλούλη	Ξ/101ν
			48. Ιουδαίος Σολομός ο τζαφαράνας	Ξ/156ν
			49. Καλούλης του ΐότζου	Ξ/171ν
			50. Ματατία ό σολομός	Ξ/143ν
			51. Μιχαήλ ο μόσχος	Ξ/31ν
			52. Μωσής του Δανήλ	Ξ/7ν
			53. Μωσής του Νάθανσ	Ξ/2ν
			54. Μπελά Ιουδαία θυγάτηρ του ποτέ Ιουδαίου	Ξ/34ν
			55. Νησίν μπεραχά	Ξ/7ν
			56. Μοθητή θυγάτηρ του ποτέ Ιουδαίου	Ξ/34ν
			57. Ραχίελα συμβία του ποτέ μωσανέμ και μπτέρα του ποτέ αμπραάμ	Ξ/103ν
			58. Ρεμπή Καλούλης του ποτέ Ιοχανά	Ξ/171ν
			59. Ρεμπή σολομός	Ξ/171ν
			60. Σαμοήλ του Μοναέμ	Ξ/92ν
			61. Σεμούλης του Ρεμπή Γεσουλά	Ξ/103ν

B. Κείμενα

«Εβραϊκος Γάμος»

«αφιε ημέραι του Ιανουαρίου μινός, έσωθεν οικίας του ευγενή Βενετιών μισέρ Γερόλυμου του μαλυπιέρα εν τω εμπορίω των Κορυφών, ης την ενορίαν του Αγίου Νικολάου του ακροτιριότου παρόντος εμού νοταρίου Πέτρου του αγαπητού και του ανναγεγραμμένου ευγενή μισέρ Γερόλυμου κυρ άνδρέου του πρεσβυτερόπουλου μαστρο ανδρέου δεκάντιαν και μας τροντζουάννη δεσκούταρη μαρτύρων κληθέντων και αξιώθέντων ρεμπή ΐωσέφ του μώσε του μουστάκν Ιουδαίος δια μέρους αυτού και δια μέρους της θυγατρός ρευκάσ από ενός μέρους και ρεμπη Σαμπός ο κοέμ διά μέρους του παρόντος μεναέμ υγού αυτού από ετέρου μέρους. Τα ρηθέντα δύο μέρη παρόντα σωματικώς ομολόγησε ότι εσημφώνησαν αμφότεροι ης τάσ κάτωθεν σύμφωνιαν ήλθασιν δηλαδή και ηαρ ο προρηθής ΐωσέφ τάζη και υπάσχειται από του παρόντος λόγου και ης το εξής οφήλι έστω η ρηθήσα του θυγάτηρ η ρευκά, νόμιμη συμβία του ρηθέντος μεναέμ καθώς ο νόμος ο μωσαϊκός κελεύη, όμοιοι και ο ρηθής και ο ρηθής Γαμπρός τάζη και υπάσχειται από του νήν και ης το εξής. Όφήλι έστω προρηθής μεναέμ υψος αυτού νόμιμος άνήρ της ρηθήσης ρευκάσ καθώς ο ρηθής νόμος θεσπίζη και παρευθής εσίνασαν τάσ δεξιός αυτών χήρας ης σημόν και στέργειν του παρόντος συνοικεσίου ό δε ό ήρμιος ΐωσέφ υπάσχειται να δώση και πλήρωση προς τον ρηθέντα με-

ναέμ ης προίκαν και προικός ονόματος της ρηθήσης ρευκάσ ποσώπτης δουκατών εκατόν τριακόνα των Κορυφών ήΓουν Σαράντα δουκατών ρουκισμόν και Κρεβαστρώμα και ης ετέραν ύλην ης σε στάμενα μετρήτ ά δουκάτα Ν προς άσπρα Ν το καθέν και το ρέστω ης αριθμόν της αναγεγραμμένης ποσώπτης ης ασίμιν ης χρυσάφην και ης μαργαριτάρια οποία ρηθέντα δουκάτα Ν ως άνωθεν. Υπόκειται να τα δώση ο ρηθής ΐωσέφ προς τον ρηθέντα μεναέμ Γαμβόν αυτού Γυρίζοντα την παρούσαν πόλη των Κορυφών εκ το παρών ταξίδιον της Βενετίας όπερ υπόσχειται νήν θεού θέλοντας το δε ρέστον έφης από πληρωμήν της αναγεγραμμένης προίκας ως άνωθεν να του παραδώση κατά τον τέρμοναν όπερ θέλλη ποιήση ης το μέσον τους εννοώντας το παρόν σπνικέσιον Γραμμαν όλους τους τρόπους κί ορδινιας κατά το έθος κί Καπίτουλαν της ευραϊδος κορυφών νέω και παλαιώ καθώς το έχουν εκ παλαιά του νήν. Ούτως ουν συμβιβασθέντων και αρεστέντων υποσέθησαν κάτω ράτα μέρη του κρατούν και στέργουν ταισ ανναγεγραμμέναισ συμβιβάσης ης κατενώπιον των αναγεγραμμένων μαρτύρων και τα εξής».

Νοτ. Αγαπητός Πέτρος, Διάφοροι 4, φ. 112, στ. 11-37

[Από το βιβλίο Η Νήσος των Κορυφών τον 16ο και 17ο αιώνα, Κέρκυρα 1996]

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ ΤΟΜΩΝ «ΧΡΟΝΙΚΩΝ»

1993-2003

ΠΙΝΑΚΑΣ ΤΟΜΩΝ**Τεύχη κατά τόμο:**

Τόμος	ΙΣΤ΄	(1992 - 1993)	τεύχη	122 - 126
«	ΙΖ΄	(1993 - 1994)	«	127 - 134
«	ΙΗ΄	(1995)	«	135 - 140
«	ΙΘ΄	(1996)	«	141 - 146
«	Κ΄	(1997)	«	147 - 152
«	ΚΑ΄	(1998)	«	153 - 158
«	ΚΒ΄	(1999)	«	159 - 164
«	ΚΓ΄	(2000)	«	165 - 170
«	ΚΔ΄	(2001)	«	171 - 176
«	ΚΕ΄	(2002)	«	177 - 182
«	ΚΣΤ΄	(2003)	«	183 - 188

Σημείωση: Ο πρώτος αριθμός αναφέρεται στο τεύχος και ο δεύτερος στη σελίδα του συγκεκριμένου τεύχους.

Π Ι Ν Α Κ Α Σ Θ Ε Μ Α Τ Ω Ν :

A

Ααρών Ισαάκιος, 164/7
 Αββακούμ (προφήτης), 178/13
 Αϊνσιάν Αλβέρτος, 138/12, 172/13, 163/10
 Αλεξαντρινή (Τέχνη), 134/13
 Αλική (πριγκίπισσα Ελλάδος), 134/7
 Αλλατινός Μωϋσής, 178/12
 Αλφάβητο Εβραϊκό, 175/5
 Αμαλκίται στην Παλαιά Διαθήκη, 126/4
 Ανεξιθρησκεία, 185/5, 186/9
 Αντι-ιουδαϊσμός, 127/3
 Αντισιμιτισμός, 127/3, 130/7, 135/3, 138/3, 143/3, 145/2, 148/3, 149/3, 157/2, 159/31, 160/2
 Αντισιωνισμός, 130/7
 Αουσιβίτς (Η περίπτωση των Ελλήνων Εβραίων κρατουμένων), 156/2
 Αουσιβίτς (στρατόπεδο), 146/22
 Αουσιβίτς τόπος μαρτυρίου, 125/2
 Απελευθέρωση (των Αθηνών), 139/4
 Αποκαλυπτήρια Μνημείων Πεσόντων, 188/11
 Αρχαιολογία Εβραϊκή, 163/5
 Αρχιτεκτονική, 130/11
 Ασέρ Μπεν Ιακώβ, 139/9
 Ασμα Ασμάτων, 130/19
 Αστικός Κώδικας (και Ισραηλίτες), 158/3

B

Βαγκνερ Ρ., 150/6
 Βανδαλισμοί, 168/17
 Βαρσοβία (Γκέτο της), 127/9
 Βενιζέλος Ελευθέριος, 130/13
 Βιβλιογραφία (για Εβραίους Ελλάδος), 156/12
 Βίβλος, 186/17
 Βιτάλ Γιακίνος, 135/20
 Βλαβιανός Βάσος, 133/24

Γ

Gill Br., 146/16
 Γατανάς Χριστόφορος, 139/7
 Γενοκτονία, 181/2, 183/2
 Γερμανία (εποχή Χίτλερ), 149/16, 150/5
 Γιαουντί Ντοκτόρ Εφέντης, 152/14
 Γκαροντί Ρ., 146/24

Δ

Δεισιδαιμονίες, 160/19
 Δελτίον Εβραϊκών Ειδήσεων (εφημερίδα), 142/36
 Δευτερονόμιο (Π. Διαθήκη), 179/7
 Δημοτικά τραγούδια, 130/5
 Διαγωνισμοί (Τραγουδιού – Μονοπράκτου – Δηγήματος), 169/34, 169/36, 170/29
 Διαγωνισμός Δηγήματος, 171/28, 172/17, 173/23, 174/22, 175/17, 176/24, 178/24, 179/16
 Διαθρησκευτικός Διάλογος, 167/2
 Διαθρησκευτικό Συνέδριο, 130/2
 Διάλογος Ιουδαϊσμού - Ορθοδοξίας (5^η Ακαδημαϊκή Συνάντηση), 187/3
 Διάλογος Ορθοδοξίας - Ιουδαϊσμού, 164/3
 Δηγήματα, 184/22, 185/18, 187/19
 Δίκαιο (οικογενειακό) εβραϊκό, 133/13
 Δίκαιοι των Εθνών, 150/9, 173/21
 Δίκαιοι των Εθνών - Ονόματα, 131/33, 161/21
 Διστόμου (50 χρόνια από την καταστροφή του), 131/33
 Δούκας Στρατίτς, 130/28

E

Eliezer T.B., 122/17
 Εβραϊκά (θέματα), 143/19
 Εβραϊκή γλώσσα, 149/4
 Εβραϊκή Εστία (εφημερίδα), 142/50
 Εβραϊκή οικογένεια (στην Ερείκουσα), 183/27
 Εβραϊκή Ταξιαρχία, 145/10
 Εβραϊκό Μουσείο Βερολίνου, 166/24
 Εβραϊκό Μουσείο Ελλάδος (εγκαινία), 154/13, 157/30
 Εβραϊκό Μουσείο Ελλάδος (έκθεση Ζωγραφικής), 175/15
 Εβραϊκό νεκροταφείο Θεσσαλονίκης, 181/6
 Εβραϊκός λαός, 165/3, 168/13
 Εβραϊκός Φιλελληνισμός, 166/10
 Εβραίοι (αξιωματικοί – οπλίτες Πολέμων '40 - '41), 128/9, 128/13, 130/25, 133/6
 Εβραίοι (βουλευτές), 140/5

Εβραίοι (γενικά), 130/5, 130/11, 130/15, 130/25, 131/2, 131/3, 131/19, 133/19, 134/10, 134/20
 Εβραίοι (εβραϊκό πνεύμα), 178/3, 179/19
 Εβραίοι (κατά την Κατοχή), 137/14
 Εβραίοι (ποιήμα για), 140/24
 Εβραίοι (προσωρινό Σύνταγμα της Ελλάδος 1822), 137/27
 Εβραίοι (στην ελληνική λογοτεχνία), 171/3
 Εβραίοι (τραπεζίτες), 131/22
 Εβραίοι (φυτά στους αρχαίους Εβραίους), 172/3, 173/10
 Εβραίοι και Λάκωνες, 171/25
 Εβραίοι στα Επάνησα, 165/11
 Εβραίοι στη Μικρά Ασία, 147/14, 147/20
 Εβραίοι στην Κέρκυρα, 172/16
 Εβραίοι στην Κωνσταντινούπολη, 147/8, 163/12
 Εβραίοι στο Σουφλί, 172/16
 Εβραϊσμός - Ιουδαϊσμός, 122/2, 122/32, 123/32, 124/8
 Εβραϊσμός (σύγχρονη εποχή), 159/3, 160/3
 Εγκαινία Πλατείας Ελλήνων Εβραίων Μαρτύρων στην Αθήνα και Πλατείας Άννας Φρανκ στη Λάρισα, 164/30
 ΕΔΕΣ και Εβραίοι, 144/14
 Εθιμα (Το κάψιμο του Ιούδα), 171/8
 Εθνική Αντίσταση, 127/18, 133/4, 150/17, 167/3, 167/8
 Ειρήνη (δοκίμιο περί), 162/8
 Εκδήλωση για Εβραίους ομήρους ναζιστικών στρατοπέδων, 170/32
 Ελβετία (εβραϊκά κεφάλαια), 149/25
 Ελευθερία (θρησκευτική), 137/2
 Ελιγιά Γιοσέφ, 126/21, 177/25
 Έλληνες (αρχαίοι), 155/3
 Έλληνες Εβραίοι, 146/8
 Έλληνες και Εβραίοι, 158/2
 Έλληνες και Εβραίοι (Σχέσεις), 138/2, 139/2, 139/5
 Ελληνική Ορθόδοξη Εκκλησία, 143/3, 143/29
 Ελληνική Παιδεία στους Εβραίους, 185/3
 Ελληνισμός, 128/4, 130/2, 131/3, 132/3, 133/8
 Ελληνισμός - Εβραϊσμός, 123/28, 123/32, 124/6, 124/15
 Ελληνισμός - Ιουδαϊσμός, 182/2 κ.ε., 183/2
 Επιμελητήριο (Εμπορικό και

Βιομηχανικό Θεσ/κns), 135/7
Ερυθρός Σταυρός (Διεθνής), 158/19

Θ

Θέματα εβραϊκής φιλοσοφίας –
θρησκείας κ.λπ., 166/20
Θεσσαλονίκη (απελευθέρωση το 1912
και οι Εβραίοι), 166/3
Θεσσαλονίκη (Εβραϊκοί συνοικισμοί), 165/6
Θεσσαλονίκη (εργατική απεργία 1936), 149/26
Θρησκείες, 155/27
Θρησκείες (διάλογος), 178/2
Θρησκείες (ρόλος), 171/2

Ι

Ιεζεκιήλ (προφήτης), 130/21
Ιουδαίοι, 173/3
Ιουδαίοι της Σπάρτης, 159/8, 159/15
Ιουδαϊσμός, 130/2, 130/3, 132/3
Ιουδιήθ, 175/12
Ισπανία (Διωγμός Εβραίων), 123/29,
123/31, 124/11, 126/12
Ισραήλ, 126/15, 150/11
Ισραήλ (εντυπώσεις), 188/17
Ισραήλ (Ιατρική), 156/12
Ισραήλ (Κράτος), 154/14
Ισραηλινό Ναυτικό (στην Ελλάδα –
Σεισμός Κεφαλονιάς), 187/10
Ισραηλινός Στρατός (κατά την
Αρχαιότητα), 187/15
Ισραηλίτες, 128/4
Ισραηλίτες (στην Ανατολική Ηπειρωτική
Ελλάδα), 160/6
Ισραηλίτες Σμύρνης, 159/27
Ισραηλίτες στην Ελλάδα, 160/21
Ισραηλτικές Κοινότητες **Βορείου**
Ελλάδος, 150/3
Ισραηλτικές Κοινότητες **Θεσσαλίας**,
122/26, 126/32
Ισραηλτικές Κοινότητες **Θράκης**, 162/3,
164/21
Ισραηλτικές Κοινότητες **Πελοποννήσου**,
123/30
Ισραηλτική Κοινότητα **Αγρινίου**, 142/17,
168/3,
Ισραηλτική Κοινότητα **Αθηνών**, 124/21,
128/20, 135/11, 142/7, 150/6, 152/19,
175/3, 185/9, 185/11

Ισραηλτική Κοινότητα Αθηνών (μια
εβραϊκή οικογένεια), 178/13, 181/3
Ισραηλτική Κοινότητα **Αλεξανδρείας**
(Αιγύπτου), 127/21
Ισραηλτική Κοινότητα
Αλεξανδρούπολης, 154/7
Ισραηλτική Κοινότητα **Αρτας**, 134/15,
142/15, 146/25, 182/11, 187/5
Ισραηλτική Κοινότητα **Βεροίας**, 131/5,
132/13, 132/18, 138/14, 155/23,
183/29-30
Ισραηλτική Κοινότητα **Βόλου**, 124/22,
127/18, 133/6, 142/20, 147/2
Ισραηλτική Κοινότητα **Δήλου**, 123/7
Ισραηλτική Κοινότητα **Διδυμοτείχου**,
154/3, 158/9, 180/21, 180/17
Ισραηλτική Κοινότητα **Δράμας**, 150/12,
162/7, 162/18, 178/6
Ισραηλτική Κοινότητα **Εύβοιας**, 156/8
Ισραηλτική Κοινότητα **Ευρίπου**, 139/10
Ισραηλτική Κοινότητα **Ζακύνθου**,
122/29, 145/3, 172/15,
Ισραηλτική Κοινότητα **Θεσσαλικών**
Οηβών, 175/13
Ισραηλτική Κοινότητα **Θεσσαλονίκης**,
122/3, 122/22, 124/11, 124/19, 128/25,
131/22, 132/9, 142/57, 143/6, 146/11,
146/23, 153/αφιέρωμα, 155/27, 171/20,
172/10, 176/3, 177/16, 181/6, 183/25,
186/10
Ισραηλτική Κοινότητα **Θήβας**, 141/3
Ισραηλτική Κοινότητα **Ιωαννίνων**,
126/21, 127/21, 140/13, 141/15,
146/20, 162/10, 166/16, 183/αφιέρωμα
Ισραηλτική Κοινότητα **Καβάλας**, 122/20,
148/17, 168/11
Ισραηλτική Κοινότητα **Καρδίτσας**,
142/23, 178/20
Ισραηλτική Κοινότητα **Καστοριάς**,
122/17, 137/6, 142/31, 146/21, 147/3,
158/17,
Ισραηλτική Κοινότητα **Κέρκυρας**,
126/28, 131/19, 138/8, 142/25, 145/15,
149/19, 169/12, 174/8, 180/10,
Ισραηλτική Κοινότητα **Κομοτηνής**,
124/16
Ισραηλτική Κοινότητα **Κρήτης**, 129
(αφιέρωμα), 132/16, 148/11, 155/8,
162/11, 171/21, 178/17
Ισραηλτική Κοινότητα **Κύπρου**, 169/7
Ισραηλτική Κοινότητα **Κω**, 123/18,
128/14, 142/27, 145/14, 173/5
Ισραηλτική Κοινότητα **Λαρίσης**, 142/28,
176/9,

Ισραηλτική Κοινότητα **Λήμνου**, 152/11,
154/10
Ισραηλτική Κοινότητα **Ναυπάκτου**,
141/18, 188/16
Ισραηλτική Κοινότητα **Νέας**
Ορεστιάδας, 154/6, 171/12
Ισραηλτική Κοινότητα **Ξάνθης**, 122/23,
166/18, 173/19,
Ισραηλτική Κοινότητα **Πατρών**, 122/22,
142/18, 150/3, 167/18, 176/12,
Ισραηλτική Κοινότητα **Πρεβέζης**,
142/29, 176/23
Ισραηλτική Κοινότητα **Ρόδου**, 122/19,
122/27, 124/28, 125/20, 146/3, 156/3,
160/14, 182/16, 188/6, 188/12
Ισραηλτική Κοινότητα **Σερρών**, 122/19,
124/19, 152/13, 155/26, 167/11, 167/17,
170/11, 173/20,
Ισραηλτική Κοινότητα **Σμύρνης**, 127/26
Ισραηλτική Κοινότητα **Σουφλίου**, 154/7
Ισραηλτική Κοινότητα **Τρικάλων**,
127/23, 135/26, 142/23, 149/26,
161/18, 177/8,
Ισραηλτική Κοινότητα **Φλώρινας**, 124/9,
137/11, 142/31, 172/16, 186/6
Ισραηλτική Κοινότητα **Χαλκίδας**, 168/15
Ισραηλτική Κοινότητα **Χανίων**, 139/3
Ισραηλτική Κοινότητα **Χίου**, 134/11,
139/7, 142/32, 161/14
Ιώβ (Παλαιά Διαθήκη), 170/23
Ιωσαφάτ Ιωβέλ, 152/21

Κ

Canetti Elias, 133/23
Καβάφης Κ., 186/14
Καΐμης Τζούλιο, 140/18
Κακό (έννοια), 175/2
Κατοχή (Βουλγαρική), 188/2
Κατοχή Γερμανική, 178/30
Κεντρικό Ισραηλτικό Συμβούλιο
Ελλάδος, 142/αφιέρωμα, 143/27,
144/αφιέρωμα
Κεντρικού Ισραηλτικού Συμβουλίου
Ελλάδος: Ψήφισμα – Ενέργειες για
την αναβίωση του Ναζισμού, 124/2
Κέρτετς Ιμερ, 182/17
Κίμχ Γ., 149/24
Κοινωνική ηθική, 174/2
Κοραΐς Αδ., 174/3
Κοφινάς Μ., 156/6
Κρίστιν Μ., 184/14
Κρουπ (Οίκος), 158/4

Λ

Leibovitz Yeshayahou, 133/23
Λεβινάς Εμμ., 143/22, 148/2
Λευκάδα (τελετή), 176/22
Λογοθετόπουλος Κων., 123/25
Λουζάτο Μ.-Χ., 156/10

Μ

Μάγιο Μπ., 158/17
Μαϊμονίδης, 134/3
Μακεδονία - Θράκη, 135/30, 135/34
Μακεδονία (Εβραίοι σπ), 128/29
Μακεδονικό, 124/6
Μαστρογιάννι (χωριό των Αγράφων),
178/22
Μειονότητες, 174/3
Μέρτεν Μαξ, 162/2, 169/29
Μουσική (εβραϊκή), 164/13, 188/19
Μουσική του Ισραηλιτικού λαού, 124/26
Μπρατ Βίλι, 123/33
Μωϋσής (Προφήτης), 166/23

Ν

Νεοναζισμός (βλ. παρακάτω Ρατσισμός),
Ντάλβιν Ρέι, 133/24
Ντρέιφους Αλφρεντ, 130/26, 154/10

Ο

Οθωμανική Αυτοκρατορία, 133/19
Οικογένεια (η) στην Παλαιά Διαθήκη,
150/16
Ολοκαύτωμα, 123/2, 123/5, 123/25, 124/2,
124/11, 130/12, 131/5, 131/30, 133/2-
4, 134/7, 134/19 (Μνημείο), 135/12,
136/αφτέρωμα, 137/3, 137/26, 138/16,
139/12, 140/10, 140/20, 141/10,
141/13, 142/59, 143/2, 146/2, 148/18,
149/13, 150/2, 150/13, 150/20, 150/21,
151/5, 153, 154/9, 155/2, 158/4,
158/22, 159/5, 160/15, 162/2, 168/2,
169/2, 170/26, 175/7, 176/2, 177/2,
177/16, 177/23, 178/2, 182/22
Ολοκαύτωμα (Πρακτικό της ούσκεψης
του Vanzee), 183/20
Ολοκαύτωμα Ελληνικού Εβραϊσμού –
Τελετή 50 χρόνων (1943-1993), 125/3
Ολοκαυτώματος Μουσείο Ουάσιγκτον,
125/21, 125/22, 146/16

Ολοκληρωτισμός, 128/2, 130/28, 172/2
Οπερες (από Παλαιά Διαθήκη), 140/19
Οργανισμός Περιθάλψεως και
Αποκαταστάσεως Ισραηλιτών
Ελλάδος (ΟΠΑΙΕ), 142/34
Ορθοδοξία (σχέσεις με Ιουδαϊσμό),
125/25

Π

Παγκοσμιοποίηση, 170/2
Παλαιά Διαθήκη, 179/9, 183/2, 187/2,
188/3
Παλαιά Διαθήκη (Τέχνη), 132/14, 133/21
Πασού Λ., 149/23
Πενζίκης Νίκος - Γαβριήλ, 130/28
Πλάτων, 161/3
Ποιήματα, 187/4, 169/11
Ποίηση (Εβραϊκή), 139/16
Πόλεμος (Ελληνο-Ιταλικός 1940),
175/3, 133/5, 163/2
Πόλεμος Β' Παγκόσμιος, 181/3
Πόλικερ Γ., 150/22
Πολιτισμός, 161/2
Πολιτισμός (Ελληνικός Ιουδαϊκός),
148/15, 148/21
Πράγα (Γκέτο της), 130/20, 132/11
Προσκοπισμός, 181/18
Πρωτόκολλα Σοφών της Σιών,
122/34, 149/26

Ρ

Ρατσισμός, 134/2, 135/2, 141/2, 149/2,
152/2,
Ρατσισμός – Νεοναζισμός -
Αντισημιτισμός, 165/2, 166/2, 169/3,
170/3
Ρατσισμός – Νεοναζισμός (αναβίωση
βίας), 123/3, 123/35, 124/2, 125/23,
126/2
Ραφαήλ Μωϋσής, 122/31
Ρωμαιοκαθολικισμός (Πάπας), 155/6
Ρωμανιώτες, 177/3

Σ

Sugihara Ch., 152/17
Σαγκάλ Μ., 141/9
Σαπόρτα (οικογένεια), 157/36
Σημτικοί λαοί, 150/24
Σιωνισμός - Αντισιωνισμός, 179/3, 180/3,
180/6

Σολτζενίτιν Αλ., 178/19
Σολωμός Διονύσιος, 159/24
Σοσιαλισμός, 135/2
Σπίρερ Ερμαν, 145/6
Στρατόπεδα Γερμανικά συγκέντρωσης,
165/17, 170/26
Στρατόπεδο Χαϊδαρίου, 185/17, 185/19,
186/3-4, 186/19
Συναγωγή (στο Σεράγεβο), 140/16
Συναγωγή Βερολίνου, 145/9
Συναγωγή Καστοριάς
(Κωνσταντινούπολη), 179/10
Συναγωγή Χανίων, 164/2, 164/24

Τ

Ταλμούδ, 164/16
Ταυτότητες (αναγραφή θρησκευματος),
150/2, 154/2
Ταυτότητες (νέα δελτία ταυτότητας:
επιστημονική θεώρηση και
σκοπιμότητες), 124/2
Τέχνη (Βιβλική), 135/24
Τουρκοκρατία, 128/25
Τραγούδια (Σεφαραδίτικα), 159/16,
161/25
Τράπεζες εβραϊκές, 173/16
Τρένα (προς ναζιστικά στρατόπεδα
συγκεντρώσεως), 125/16
Celan Paul, 161/23
Τοβάιχ Στ., 175/11
Τυπογραφεία εβραϊκά, 173/22

Φ

Φανατισμός, 140/2
Φασισμός, 186/20
Φριζής Μορδοχάιος, 140/3, 141/21,
163/3, 182/15
Φρόυντ Ζ., 182/9

Χ

Χριστιανικός (Αντισημιτισμός), 135/3
Χριστιανισμός (σύγχρονη εποχή), 159/3,
160/3
Χριστιανισμός και Εβραϊσμός, 151/3

Ψ

Ψαλμοί Δαυίδ, 150/15

Π Ι Ν Α Κ Α Σ Σ Υ Γ Γ Ρ Α Φ Ε Ω Ν :

A

Attali Jacques, 123/30
 Ααρών Μπέλλα, 135/30
 Αβδούλος Στ., 150/17
 Αιμιλιανός (Μητροπολίτης Κώου), 146/2
 Αλεξιάδης Γ.Σ., 135/2
 Αλεξιάδης Γιάννης, 138/15
 Αλεξίου Γεώργιος, 122/17, 137/6, 158/17
 Αλεξίου Θωμάς, 128/23
 Αλιβιζάτος Αμ., 143/3
 Αλιβιζάτος Νίκος, 131/31
 Αλφαντάρης Ορο, 125/19
 Αλχανάτης Δαν., 185/9
 Αλχανάτης Χ., 141/18
 Αμπατζοπούλου Φρ., 171/3
 Ανδρουλιδάκης Ι., 185/11
 Αποστολάτος Γερ., 126/15, 130/15, 144/14, 157/27, 164/21, 173/22, 187/15
 Αποστολίδης Ρένος, 139/4
 Αποστόλου Ανδρέας, 159/5
 Αποστόλου Άννα, 138/3
 Αρβελέρ Ελένη, 179/2
 Αριστάρχης Γ., 172/3, 173/10
 Αρούχ Αλβέρτος, 136/30
 Ασέρ Ντ., 176/24

B

Beldiceanu Nicoara, 135/26
 Berge Marc, 150/24
 Βακαλοπούλου Μπέττυ, 136/26
 Βαλασόπουλος Π., 166/25
 Βαρελλά Ευαγγελία, 128/25, 135/7
 Βαρθολομαίος (Οικουμενικός Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως), 125/26, 152/3, 158/22
 Βαρλάμης Ευθ., 169/2
 Βαρών – Βασάρ Οντέτ, 148/18, 156/12
 Βαρόνος Δ., 146/8
 Βασιλειάδης Ιων, 128/20
 Βένης Νίκος, 159/15
 Βελίκα Ντ., 182/18
 Βέλλας Βασ., 163/5
 Βενέζης Ηλ., 188/17
 Βενιζέλος Ευ., 153/15
 Βέργου – Γκαμπέση Μ., 147/3
 Βερέμης Θ., 168/2
 Βουκελάτος Γεώργιος, 136/41

Βούλγαρης Ευγ., 188/19
 Βουρουτζιδης Χ., 170/11

F

Whine Mike, 148/3
 Wieniorka Annette, 127/9
 Γαούτσος Σπ., 169/12
 Γάρναβος Χρ., 154/2
 Γατανάς Χριστοφ., 134/11, 154/8
 Γεράκης – Ευταξίας Α.Σ., 141/13
 Γερμανός (Επίσκοπος Δημητριάδος), 186/9
 Γεωργιάδης Δημ., 122/19
 Γιακοέλ Γ., 152/19
 Γιανναράς Χρήστος, 131/33
 Γιαννόπουλος Ν.Ι., 160/6
 Γκατένιο Ιωσήφ, 125/19
 Γκάτσος Νίκος, 132/11, 186/4
 Γκοντέν Κρ., 171/2
 Γκουριόν (Μπεν) Δ., 161/3
 Γκραϊλσάμερ Ιλ., 180/6
 Γούδης Χρ., 169/11
 Γραμματικάκης Γεώργιος, 138/12
 Γωνιωτάκη Ιωάννα, 132/14

Δ

Δαμασκνός (Μητροπολίτης Ελβετίας), 167/2, 160/3
 Δεμπόνος Άγγελος - Διονύσης, 126/18, 135/20, 187/10, 157/25
 Δεσποτόπουλος Κων., 125/5
 Δήμου Νίκος, 139/6, 143/2, 150/2, 158/2
 Διακογιάννης Θ., 173/5
 Δογάνης Ιω., 178/17
 Δούδος Γ., 156/10
 Δουλεριδης Μιχάλης, 132/14
 Δραγούμης Μ., 161/25

E

Εγγονόπουλος Ν., 171/20
 Ενεπεκιδης Πολ., 147/20, 159/24
 Εσκεναζής Δαβίδ, 122/20
 Ευθυμίου Μαρία, 133/19
 Ευσταθιάδης Στάθης, 133/24

Z

Ζανκέλεβιτς Β., 141/12

Ζαφείρης Χρήστος, 132/9, 136/35
 Ζάχου – Παπαζαχαρίου Ευ., 175/5
 Ζέκεντορφ Μάρτιν, 130/12
 Ζήσης Χρυσ., 122/32
 Ζούμπος Γεώργιος, 131/19, 138/8, 145/15, 149/19
 Ζουμπουλάκης Στ., 157/3
 Ζώης Λ., 145/3

Θ

Thibaux Paul, 128/2
 Θεοδώρου Βικτώρια, 139/3

I

Ιάκωβος (Αρχιεπίσκοπος Αμερικής), 185/10
 Ιερά Σύνοδος της Εκκλησίας της Ελλάδος (εγκύκλιοι), 172/8
 Ιντζέμπελης Ελπ., 182/11
 Ιορδάνογλου Χρ., 151/2
 Ιωαννίδης Ιάσων, 163/16
 Ιωαννίδης Στέφανος, 122/23
 Ιωάννου Γ., 146/23
 Ιωάννου Κ., 167/8

K

Kahn J., 155/6
 Kay Richard, 134/7
 Kechinian Patrick, 161/23
 Καϊμης Τζούλιο, 134/13
 Κακατσάκη Χρύσα, 139/3
 Κακλαμάνης Απόστολος, 133/4
 Κακογιάννης Θανάσης, 136/10
 Καλαϊτζάκης Φ., 141/3
 Καλαμίτσος Τρ., 186/14
 Καλογερόπουλος Ν.Α., 149/25
 Καλτσόγια – Τουρναβίτη Ν., 186/20
 Καμπανέλλης Ιακ., 154/3
 Καμπούροβ Τοδός, 168/11
 Κανελλόπουλος Παναγιώτης, 138/2
 Καπεταγιάννης Βασίλης, 136/24
 Καραβιδόπουλος Ιω., 164/3
 Καρακοβούνης Ευ., 179/9
 Κάρλης Σπύρος, 135/3
 Καραμανλής Κωνσταντίνος, 125/4
 Καραναστάσης Τ., 152/13
 Καραντινός Νίκος, 136/40
 Καρατσαφέρη Ιωάννα, 133/24

Καρίπογλου Αντ., 181/2
 Καρκαγιάννης Α., 166/2
 Κασμάτης Γρ., 157/14
 Κάστρο Ι., 122/22
 Κατσαούνος Σπύρος, 135/12
 Κατοόγιαννος Νεκτάριος, 127/23
 Κλαδάκη – Μενεμενλή Φ., 188/12
 Κλέμπερερ Β., 183/34
 Κλιάφα Μ., 149/26
 Κλίντον Μπιλ, 125/21, 153/7
 Κοέν Α. – Α., 150/18
 Κοκκινάρης Μιχ., 182/19
 Κολλάγγης Στ., 170/26
 Κολλιού Νίτσα, 122/26
 Κονιδάρης Ι.Μ., 137/2, 149/3
 Κόντος Π., 175/2
 Κοπελιά – Κέρλ Γ., 175/12, 187/4
 Κοράκης Δημήτρης, 140/13
 Κοσκινάς Ν., 165/17
 Κοσμόπουλος Κ., 153/12
 Κοταμανίδου Εύα, 136/36
 Κουμάντος Γ., 150/2
 Κούμας Κωνσταντίνος, 137/27
 Κουπαράνης Π., 150/13
 Κούρκουλας Αλκίς, 130/4
 Κοφαχειλίδης Στέλιος, 124/26, 130/5,
 135/24, 140/19, 148/15, 156/12
 Κρουστάλη Β., 167/18
 Κυρτάτας Δ., 173/3
 Κωνσταντίνος Κανάρης, 134/15, 137/13,
 139/9, 142/14, 176/10
 Κωνσταντίνος Μίνως, 133/5
 Κωνσταντίνος Μουσιός, 152/21, 188/2
 Κωσιτίδης Διον., 154/11

Λ

Λαζαρίδης Χρυσάνθος, 133/4
 Λαμπαδαρίδου – Πόθου Μ., 155/11
 Λάμπας Γιάννης, 136/20
 Λεβινάς Εμμ., 164/16
 Λιάκος Αντώνιος, 134/2, 136/17
 Λίβα Μωσέ, 160/17
 Λιόλιος Γ., 155/23
 Λιποβάτς Θ., 141/2
 Λίτσος Μ., 155/3
 Λουκάτος Δημήτριος, 139/5
 Λουκάτος Σπ., 143/6, 166/10, 185/5
 Λουκόπουλος Σπ., 122/22
 Λώλης Χρ., 166/16

Μ

Matza Yeh., 153/13
 Mayor Fr., 144/4

Μαγγρίζου – Σαΐα Βεατρίκη, 176/9, 178/16
 Μαζάουερ Μαρκ, 136/10
 Μάζης Ι.Θ., 180/10
 Μαΐς Νισήμ, 125/6, 144/6, 153/10
 Μαΐσης Μάριος, 132/12, 156/8
 Μακρίης Ν., 143/22
 Μαλεβιτίσης Χρ., 122/2, 124/8, 130/19,
 136/29, 139/2, 174/2
 Μαργέλης Απ., 150/3
 Μασούρα Ρ., 149/26
 Ματζάρ Βικτωρ, 130/7
 Μάτσας Μιχ., 168/3
 Μάτσας Νέστορας, 138/16
 Μαυριδερός Δημήτρης, 123/7, 128
 Μαυρίδου Ελευθ., 168/16
 Μαυρομάτης Χ., 150/22
 Μαυρομμάτης Θεοδ., 175/13
 Μενάρδος Σίμος, 169/7
 Μενασέ Ισ., 149/13
 Μεταλλινός Γ., 149/4
 Μπτραλιάς Γιώργος, 136/32
 Μπτοσάκης Γιώργος, 140/24
 Μιγαδάκης Βασ., 125/30
 Μιζάν Λ., 186/19
 Μιχαέλι Τοβί, 187/19
 Μιχαήλ Γ.Ν., 127/26
 Μιχαλοπούλου Αριάντα, 140/18
 Μόλχο Ανριέτα, 125/18
 Μόλχο Ρένα, 184/14
 Μοργκεντάου Ερ., 147/14
 Μορδεχάι Μύριαμ, 131/5
 Μουζέλης Νίκος, 136/16
 Μούρτζιος Ιω., 187/2
 Μουτζάλη Αφ., 176/12
 Μπαϊλής Πάνος, 136/35
 Μπακογιάννη Ντόρα, 186/3
 Μπαλτά Ευαγγελία, 139/10
 Μπαρζιλιά Ελ., 150/6
 Μπαττινίου Ζ., 157/30
 Μπαττινίου Ζ., 175/15
 Μπέγγος Μάριος, 170/2, 178/2, 182/22
 Μπενμαγιόρ Λέων, 125/17
 Μπισκανάκη Σ., 187/5
 Μπίσμπας Σωτήρης, 138/15
 Μπίχτα Κατ., 177/8
 Μποντικούλης Δ., 149/23
 Μπουκάλας Παντελής, 136/28, 168/18
 Μπρατσιώτης Ν., 188/3
 Μπριντάκης Γ., 169/36
 Μουσιός Εσδράς, 145/9, 167/3

Ν

Ναρ Αλμπέρτος, 122/3, 125/16, 155/25, 162/2
 Ναχιμίας Ιακ., 181/4

Νορντάου Μαξ, 135/34
 Νούλας Β., 148/2
 Νούτσος Παν., 126/21

Ξ

Ξανθουδάκης Χάρης, 188/19
 Ξυδά Μ., 161/14
 Ξυδάκης Ν., 175/15

Ο

Οικονόμου Γ., 163/3
 Οικονόμου Φ., 176/3
 Ουγκαρέτι Τζουζέππε, 134/17

Π

Πάγκαλος Θ., 144/5, 153/16
 Παλαιολόγος Π., 163/2
 Παλαμάς Κ., 175/11
 Παμπούκης Γ., 165/3
 Παναγιωτόπουλος Ι.Μ., 149/18
 Παναγιωτόπουλος Π., 156/2
 Παναγουλοπούλου Αθηνά, 139/12
 Παπαγιαννόπουλος Ιω., 186/17
 Παπαδάτος Π., 183/3
 Παπαδημητρίου Ζ., 170/3
 Παπαδημητρίου Ρούλα, 137/26
 Παπαδόπουλος Κων., 174/3
 Παπαδόπουλος Χρυσόστομος, 132/3,
 133/8
 Παπαδοπούλου Τέτα, 124/11, 136/24
 Παπαζήση Θεοφανώ, 133/13, 158/3
 Παπαθανασίου Θ., 157/7
 Παπαϊωάννου Γ., 184/3
 Παπανδρέου Γ., 144/9
 Παπανδρόπουλος Αθανάσιος, 136/33
 Παπασπλιτόπουλος Σπ., 123/29
 Παπαστρατίτης Θρ., 147/8, 154/6, 163/12,
 164/2, 179/10
 Παππακόστας Αδαμάντιος, 134/10
 Παραδεισιός Ν., 181/18
 Πασχάλης Κ., 178/24
 Πασχίδης Θωμάς, 128/4
 Πετρακάκος Δημ., 123/32
 Πετρονώτης Αργύρης, 130/11, 188/16
 Πετρόπουλος Ηλίας, 131/3
 Πετσάλνικος Φ., 153/14
 Πετσετιδής Δημ., 177/23
 Πίνη Μαίρη, 136/22
 Πλήκα Μαρούλα, 136/10
 Πλουμίδης Γεώργιος, 123/28
 Πλωρίτης Μάριος, 123/3, 137/3, 140/2,
 165/2

P

Ράβελινγκ Β., 141/10
 Ράλλης Γεώργιος, 125/22
 Ραφαήλ Σμ., 172/10
 Ρεζάν Μ., 178/13, 180/17
 Ρίντερ (Rider) de J., 181/9
 Ριτσαλέος Β., 162/3
 Ρόζεν (Rozen) Μίνα, 177/3
 Ρούπας Χαρ., 154/9
 Ρούσος – Μπλιδώνης Μ., 148/17
 Ρωμανός Ιω., 174/8

Σ

Schoeps Julius, 127/3
 Σαββίδης Αλέξης, 159/8, 164/7
 Σαγκριώτης Ιω., 179/7
 Σαλέβ Υιτσάκ, 145/23
 Σαλέμ Στ., 181/6
 Σαμαρά Βασ., 174/22, 183/27
 Σαμπεθαί Ματίλδη, 136/18
 Σανουδάκης Αντώνης, 132/16
 Σαραντάκος Δημ., 185/18
 Σαρηγιάννης Γεώργιος, 126/12, 143/19, 157/36, 179/3
 Σαρηγιάννης Μαρ., 176/3
 Σαχάρ (Sachar) Αβρ., 182/3
 Σβαρνόπουλος Στ., 138/14
 Σεραφείμ (Αρχιεπίσκοπος Αθηνών & Πάσης Ελλάδος), 125/5
 Σετιμέλ Βλαντιμρο, 123/5
 Σεφικά Ανδρ., 153/8
 Σεχίδης Κ., 186/6
 Σημίτης Κ., 149/2, 153/6
 Σιαμαλέκα Τζ., 170/29
 Σιδηρόπουλος Ν., 145/20
 Σικελιανός Αγγ., 178/3
 Σιμπή Μπ., 185/3
 Σιμωνάς Παναγιώτης, 126/4
 Σίνγκερ Ισαάκ – Μπάσεβιτς, 126/34, 168/13
 Σινόπουλος Π.Α., 150/16
 Σίνου Κίρα, 183/25
 Σιομπότης Γ., 184/9
 Σκαμπαρδώνης Γ., 177/16
 Σκανδάλης Χρ., 175/17
 Σκόκος Κωνσταντίνος, 135/11
 Σκουλάς Μ., 169/3

Σολάρο Αντώνιο, 124/28
 Σολομών Σολ., 173/23
 Σοριάνο Μωρίς, 122/19
 Σουλάμ Λουκία, 125/20
 Σουφλιάς Γεώργιος, 125/7
 Σπυλιοπούλου Πουλχερία, 140/20
 Σταθόπουλος Μιχ., 155/2
 Στάλιος Ζαφείρης, 130/20, 158/21
 Σταματίου Βάσω, 136/38
 Στεφανόπουλος Κ., 144/3, 153/5
 Στεφανοπούλου Αλ., 168/19
 Στρούμσα Ιάκωβος, 160/15
 Σφακιανάκη – Μανωλίδου Μ., 160/19
 Σχινά Κ., 178/19
 Σωμερίτης Ριχάρδος, 160/2

T

Tabachnik Eldred, 153/11
 Tanner Marcus, 140/16
 Ταγγύφ Π. – Α., 180/3
 Τάκης Β., 178/22
 Ταμβάκη Αγγέλα, 133/21
 Τερζάκης Αγγ., 150/11
 Τζανακάρης Βασίλης, 132/9, 155/26, 167/11
 Τζελέπης Π., 152/14
 Τζουγανάτος Ν., 165/11
 Τιμόθεος (Μητροπολίτης Κερκύρας & Παξών), 125/2
 Τολεδάνο Ιακώβ-Μοσέ, 127/21
 Τουμασάτος Ηλ., 171/28
 Τριανταφύλλου Κ., 148/21
 Τσαπακούρης Κ., 156/3
 Τσάτσος Θ., 183/2
 Τσάτσος Κ., 166/23
 Τσελάν Πάουλ, 124/14
 Τσελεμπί Εβλιά, 124/15
 Τσικρικας Θωμάς, 140/10
 Τσινικόπουλος Δημήτρης, 130/21, 139/16, 150/15, 170/23, 178/13
 Τσιρόπουλος Κ., 177/2
 Τσιρπανλής Ζ., 146/3
 Τσομπάνος Γιάννης, 124/9, 137/11
 Τσουκαλάς Κων., 131/30

Φ

Fernandez – Paparsenou So., 159/16
 Φαΐς Μ., 155/8
 Φλάϊσερ Χ., 175/7
 Φλωρεντίν Παλόμπα, 125/17
 Φούγτας Μεθόδιος (Μητροπολίτης Πισιδίας), 130/2
 Φραγκοπούλου Γιάννα, 131/32
 Φράγκου – Γκαϊδατζή Δ., 172/17
 Φράγκου – Κικίλια Ρ., 178/5
 Φρεζής Ραφ., 145/6, 156/6, 158/9, 171/12, 173/16, 178/20, 184/12
 Φρέρης Τιμ., 188/12
 Φρόμ Εριχ, 161/2
 Φρόνιμος Ευ., 148/11
 Φωτόπουλος Αθανάσιος, 123/30
 Φώτος Κ., 141/15

X

Χαγουέλ Λέων, 125/18
 Χάιδου Ρούλα, 136/20
 Χάλτερ Μάρεκ, 139/15
 Χαρίτος Δημ., 131/2
 Χασιώτης Ι., 178/6
 Χασσιδ Σαμ, 140/5
 Χαστάογλου Β., 165/6
 Χατζηβασιλείου Βασ., 123/18, 128/14
 Χατζηδάκης Μάνος, 125/23
 Χατζηϊωαννίδου Εφη, 136/28
 Χατζηϊωάννου Ιω., 122/24
 Χατζηκώστας Γεώργιος, 126/32
 Χατζόπουλος Ηλ., 145/10
 Χεκίμογλου Ευ., 146/11, 186/10
 Χίλμπεργκ Ρ., 151/5
 Χόμπος Ν., 155/27
 Χουμανίδης Λάζαρος, 134/3
 Χριστιανόπουλος Ντίνος, 132/10
 Χριστινίδης Ανδρέας, 124/14
 Χριστόδουλος (Αρχιεπίσκοπος), 155/27, 159/31
 Χριστόδουλος (Μητροπολίτης Δημητριάδος), 136/5, 147/2
 Χριστοφιλόπουλος Αν., 150/5
 Χρονόπουλος Ν., 184/2
 Χρυσσοστομίδης Σοφτιανός, 136/9

ΒΙΒΛΙΑ (Π Α Ρ Ο Υ Σ Ι Α Σ Η) :

- Abadie Od. «Γn tns απόγνωσης Birkenau Bergen-Belsen», 144/16
- Alizon S. «Ασκησιον Ζωής», 145/24
- Annisimov M. «Sa majeste la mort», 166/20
- Bar-On Dan «L' heritage infernal», 123/35
- Bona Dominique «Romain Gary», 130/29
- Bottero J., Quaknin M.A., Moingt J. «Η ωραιότερη ιστορία του Θεού», 177/27
- Chabry L. & Chabry An. «Οι μειονότητες εθνικές και θρησκευτικές στη Μέση Ανατολή», 138/17
- Coelho P. «Το πέμπτο βουνό», 172/20
- Cohen R. «Παγκόσμια Διασπορά», 187/22
- Desarthe Agn. «Un secret sans importance», 143/32
- Deshen Shlomo «Blind People: The private and public lives of sightless Israelis», 123/35
- Eilberg-Schwartz Howard «People of the Body: Jews and Judaism from an Embodies Perspective», 123/35
- Hassoun J., Θανασέκου Γ., Μπενβενίστε Ρ., Βαρών-Βασάρ Ο. «Εβραϊκή Ιστορία και Μνήμη», 162/14
- Hekimoglou Ev. «Jewish Pauperism in Salonica 1940 – 1941», 183/31
- Hilberg Paul «La destruction des Juifs d' Europe», 123/35
- Iganski Paul –Kosmin B. «A new Antisemitism?», 188/21
- Jacobs Louis «The Jewish Religion: a companion», 140/23
- Kiewicz St. Tom «L' adolescence volee», 175/22
- Kounio Heinz «A litter of soup and sixty grams of bread», 188/21
- Lee Carol Ann «Το ξεχασμένο ημερολόγιο της Αννας Φρανκ – Ρόδα από τη Γη», 170/33
- Levy J. –Cohen Y. «Intineraire Sepharad», 123/35
- Lewis Herman J. «Βία – επακόλουθα – ψυχικά τραύματα- θεραπεία», 146/26
- Loy Roseta «Η κυρία Della Seta είναι και αυτή Εβραία», 181/19
- Matalon Anne «Conference au club des intimes», 176/30
- Matsas Mich. «The illusion of safety», 154/16
- Ministry of Foreign Affairs of Greece «The Foundation of the Modern Greek State – Major Treaties and Conventions (1830 – 1947), 165/23
- Modiano M. «Hamehune Modillano», 171/32
- Modiano P. «Dora Bruder – Η εξαφάνιση», 157/44
- Momigliano Arn. «Συμβολή στην ιστορία του Εβραϊσμού», 180/23
- Riegner Gerhart «Ne jamais desesperer», 158/25
- Roth Cecil «Histoire du peuple Juif», 123/35
- Sed-Pajua G. (κ.ά.) «L' Art Juif», 143/31
- Steinsaltz Ad. «Το τριαντάφυλλο με τα δεκατρία πέταλα», 157/45
- Taguieff P.-A. «L' antisemitisme de plume 1940 – 1944», 166/22
- Taieb Jacques «Το να είσαι Εβραίος στο Μαγκρέμπ τις παραμονές του Αποικισμού», 140/23
- Wiesel Elie «All rivers run to the sea», 143/31
- Wiesel Elie «Και η θάλασσα δεν γέμισε», 155/30
- Zande N. «Το μαύρο βιβλίο – Οι φωνές της σφαγής των Εβραίων στην Ανατολική Ευρώπη», 155/31
- «Τα παιδιά της La Martelliere», 177/27
- Αγγελή Ν. «Αλέξιος Καλλέργης – Ο Μέγας Αρχων», 178/30
- Αγουριδη Σάββα «Ιστορία της θρησκείας του Ισραήλ», 143/30
- Αμαρίλιο- Κούνιο Ερ. «Πενήντα χρόνια μετά: Αναμνήσεις μιας Σαλονικιώπισσας Εβραίας», 138/17
- Αμπατσοπούλου Φραγκίσκος «Η λογοτεχνία ως μαρτυρία – Έλληνες πεζογράφοι για τη γενοκτονία των Εβραίων», 143/30, «Το Ολοκαύτωμα στις μαρτυρίες των Ελλήνων Εβραίων» 130/29
- Αναστασάκου Σ. «Δραπέτες», 185/20
- Ανθη Β. «Ένα ταξίδι – Μια ζωή», 154/16
- Αντωνάκου Σαρ. «Ο Γολγοθάς ενός λαού (27 Απριλίου 1941 – 18 Οκτωβρίου 1944)», 178/30
- Αρχιμανδρίτη Βασ. «Πορεία Γενναίων», 184/25
- Ασέρ – Πάρδο Ρόζας «548 ημέρες – Με άλλο όνομα», 167/22
- Ασκεναζι Λ. «La parole et l' ecrit», 166/21
- Ασσέο Α. –Σεμπρούν Χ. –Βιζελ Ελι «Η σιωπή είναι αβάστακτη», 157/44
- Βαμβακά Αν. «Αγιογραφικά κείμενα», 154/17
- Βαμβακά Ιω. «Οι δώδεκα μικροί προφήτες», 154/17
- Βενουζίου Βικτορα «Ισραηλιτικές Κοινότητες Τρικάλων και Καρδίτσας», 177/26
- Βεντούρα Ιωσήφ «Ταναΐς», 174/25
- Βέρφελ Φραντς «Οι σαράντα μέρες του Μούζα Νταγκ», 157/44
- Γαρνάβου Χρ. «Άσμα Ασμάτων», 169/38
- Γεν. Γραμματεία Λαϊκής Επιμόρφωσης «Ζωντανές Μνήμες – Το ήξερες αυτό;», 128/30

- Γεοσοῦα Α.Β. «Ο κύριος Μάνι», 158/24
- Γιακοῦλ Γιομτώβ «Απομνημονεύματα 1941 – 1943», 130/29
- Γκαμπάι – Σιμαντώβ Ρίτας «Ισραήλ, η αναγέννηση του κράτους», 159/32
- Γκρας Γκύντερ «Ενα ευρύ πεδίο», 158/24
- Δημητριάδη Αιμ. «Φοίνιξ Αηρωῦ – Η Θεσσαλονίκη του 1925 -'35», 135/35
- Διαφόρων (επιμέλεια Κ. Τσιρόπουλου) «Το φέγγος της Ιωάννας Τσάτσου», 180/22
- Διαφόρων «Θεσσαλονίκη 1850-1918 η πόλη των Εβραίων και η αφύπνιση των Βαλκανίων», 132/18
- Ελληνικής Βιβλικής Εταιρείας «Η Παλαιά Διαθήκη», 162/15
- Ελληνικής Ονοματολογικής Εταιρείας «Ονόματα», 185/20
- Ενεπεκίδη Πολ. «Το Ολοκαύτωμα των Εβραίων της Ελλάδος (1941 – 1944)», 148/24
- Εξάρχου Θ. «Οι Εβραίοι στην Ξάνθη», 174/25
- Εταιρείας Μελέτης Ελληνικού Εβραϊσμού «Οι Εβραίοι στον ελληνικό χώρο: Ζητήματα ιστορίας στη μακρά διάρκεια», 143/30
- Εταιρείας Πολιτικού Προβληματισμού «Ν. Πουλιαντζάς» & «Ισλάμ και Ευρώπη», 179/22
- Ευθυμίου Μαρίας «Εβραίοι και Χριστιανοί στα τουρκοκρατούμενα νησιά του Ν.Α. Αιγαίου: Οι δύσκολες πλευρές μιας γόνιμης συνύπαρξης», 123/34
- Ιντζέμπελη Ελπ. «Ελληνες κρατούμενοι στο Νταχάου», 185/20
- Ισραηλιτικής Κοινότητας Βόλου «Συνοπτική ιστορία της Κοινότητας», «Η εξέγερση στο γκέτο της Βαρσοβίας και του Μπιρκενάου», 151/25
- Ιωαννίδη Στ. «Κάμινος πυρός καιομένη», 163/17
- Καϊμη Τζούλιο «Ελληνικά τοπία», 128/30
- Καλαφάτη Θεοδ. «Οι Εβραίοι της Κέρκυρας και το πέρασμά τους από τη Λευκάδα στο δρόμο προς το Αουσβιτς – Ιούνιος 1944, 176/30
- Καρατζόγλου Γ. «Η στατιστική των κεκοιμημένων», 184/26
- Καρζή Θεοδώρου «Η γυναίκα στον 20ό αιώνα», 126/38, «Η παιδεία στην αρχαιότητα» 154/16, «Η παιδεία στον Μεσαίωνα» 156/14
- Κατσόγιαννου Νεκτ. «Τα παραδοσιακά επαγγέλματα στα Τρίκαλα», 135/36
- Καφατζή Γεωργίου «Το Ναζιστικό Στρατόπεδο Παύλου Μελά Θεσσαλονίκης», 161/30
- Καψωμένου Ερ. «Η πόλις άδουσα», 180/22
- Κέντρου – Αγαθοπούλου Μ. «Συνοικισμός σιδηροδρομικών», 162/15
- Κλαδάκη – Μενεμενλή Σ. & Φρέρη Τιμ. «Από την εκπαιδευτική ιστορία της Ρόδου (1889 – 1989), 184/25
- Κοέν Αλμπέρ «Καρφοκάφης», 139/18, «Σολάλ» 128/30
- Κοέν Μ. «Η τελευταία φορά που τον είδα», 184/26
- Κοκκαλίδου – Ναχμία Ν. «Τηλεφωνικό Κέντρο», 149/29
- Κοκκινάρη Μ. «Η γη των αγγέλων», 184/25
- Κονιδάρη Ιωάννη «Θεμελιώδεις Διατάξεις Σχέσεων Κράτους – Εκκλησίας», 165/23, «Κανονισμοί της Εκκλησίας της Ελλάδος», 179/22
- Κουλεντιανού Δ. «Ανθολογία της παγκόσμιας αγάπης», 180/22
- Κούνιο Ερ. –Ναρ Αλμπ. «Προφορικές μαρτυρίες Εβραίων της Θεσσαλονίκης για το Ολοκαύτωμα», 156/14
- Κουρμαντζή Ελένης «Γιοσέφ Ελιγιά», 130/29, «Γιωσέφ Ελιγιά – Αλλιανιστής και Πρωτοπόρος» 178/30
- Κοψαχείλη Στέλιου “Μουσικά όργανα των Εβραίων της Θεσσαλονίκης”, 126/38, «Η μουσική της Ευρώπης μέσα από ένα Ελληνικό Μουσείο» 140/23
- Κοψιδά Κωστή «Οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης μέσα από καρτ-ποστάλ 1886 – 1917», 123/35
- Κρεμμύδα Βασ. «Πολεμικά Σύμμεκτα του '40 - '41», 183/31
- Κριαρά Εμ. «Θπεία στη γλώσσα», 187/22
- Κρίτα Θ. «50 χρόνια καλλιτεχνικές ανταλλαγές (1948 – 1998), 180/22
- Κύκλου Gaston – Cremieux “Temps Juif, Lecture Laique”, 141/19
- Λαζανά Βασίλη «Η ανθολογία αρχαίων ελληνικών επιγραμμάτων του Μάξιμου Πλανούδη», 133/26
- Λεβή Λ. «Θυμάμαι - Η ιστορία ενός διωγμού», 171/32
- Λεβινάς Εμμ. «Τέσσερις ταλμουδικές μελέτες», 141/20
- Λιγκότσκο Ρόμα «Το κοριτσι με το κόκκινο παλτό», 182/21
- Μαγκλιβέρα Δ.Κ. «Σε εποχή πολυσήμαντη», 134/22, «Η Νεοελληνική κοινωνία του 20ού αιώνα μέσα από το μυθιστόρημα», 148/24, «Ο άνθρωπος ως ενότητα», 187/21
- Μαλεβίτου Χρ. «Οι παράκτιοι άνθρωποι», 179/22
- Μαρκοπούλου Ευ. «Μικρά Ταξίδια», 186/22
- Μάτσα Νέστορα «Γράμματα Ιωσήφ – κείμενα του διωγμού», 134/21, «Η ιστορία των χαμένων περιστεριών», 141/20, «Αυτό το παιδί πέθανε αύριο», 161/30, «Αυτό το παιδί πέθανε αύριο» νέα έκδοση, 186/22
- Μητροπολίτη Μ. Φούγια «Ελληνισμός και Ιουδαϊσμός» α' έκδοση, 137/34, β' έκδ. 164/33, «Η Ελληνιστική Ιουδαϊκή Παράδοση» 141/20, «Θεολογικά και Ιστορικά Μελέται» 187/22, «Επιλογή κριτικών και απόψεων στις εργασίες μου» 180/23
- Μητροπούλου Κωσοῦλας «Τις Κυριακές το σπίτι μύριζε κανέλλα», 167/22
- Μισραχή Ευ. «Ο τίτλος του δικαίου», 176/30

- Μίχα Τάκη «Ανιερν Συμμαχία – Η Ελλάδα και η Σερβία του Μιλόσεβιτς», 186/21
- Μιωνή Α. «Νοxελική Αντίδραση», 186/21
- Μοσκόφ Κωστή «Εβραϊκή ποίηση», 149/30
- Μούρτζιου Ιω. «Θρησκευτικές μεταρρυθμίσεις στο βιβλικό Ισραήλ» & «Η παράδοση της Εξόδου στους Προφήτες της Παλαιάς Διαθήκης», 187/21
- Μουστακί Ζ. –Μέιρ Ζ. «Ο γιος της καταχνιάς», 168/20
- Μπενρουμπή – Αρπασιάδο Λ. «Τα τετράδια της Λίνας – Ένα ντοκουμέντο από την Κατοχή», 163/17
- Μπούτου Βασίλη «Η συκοφαντία του αίματος», 150/17, «Τα δάκρυα της βασιλισσας» 171/32
- Μωυσή Εοδρά «Εβραϊκή Κοινότητα Λάρισας – Το χρονικό μιας εποχής 1947 – 1958», 181/18, «Η Εβραϊκή Κοινότητα της Λάρισας πριν και μετά το Ολοκαύτωμα» 171/32, «Η συνεισφορά των Εβραίων στον πολιτισμό» 185/20, «Προσεγγίσεις» 169/38
- Ναρ Αλμπέρτου «Κεϊμένη επί ακτής θαλάσσης», 152/23, «Σαλονικιά, δηλαδή Σαλονικιός» 167/21
- Νάχμαν Ευτυχίας «Γιάννενα – Ταξίδι στο παρελθόν», 147/22
- Ναχμία Νίνας «Ρέινα Ζιλμπέρτα: Ένα παιδί στο γκέτο της Θεσσαλονίκης», 148/25
- Ναχμία Ραφαήλ «Βομβάη αγαπημένη», 171/32
- Νεχαμά Γιοζέφ «Ιστορία των Ισραηλιτών της Σαλονίκης», 170/33
- Νίκα Βασ. –Παπαδάκου Θεοδ. «Η Εβραϊκή Κοινότητα της Θεσσαλονίκης 1899 – 1919», 188/20
- Νούτσου Π. «Γιωσέφ Ελιγιά – Τα ανοικτά προβλήματα της έρευνας» και «Απεικάματα», 179/22
- Ντανιέλ Ζαν «Ο Θεός είναι φανατικός;», 159/32
- Ντεμπώ Ντ. «Ο δρόμος της εξορίας», 183/31
- Οικονόμου Γ. «Τέσσερις ενόπτες και δύο άστεγα», 179/21
- Παλιούγκα Θεοδώρου «Η Λάρισα κατά την Τουρκοκρατία», 148/25
- Παμπούκη Γ. «Στην τροχιά του ενός Θεού – απόπειρα προσέγγισης των πραγματικών γεγονότων στις μονοθεϊστικές θρησκείες», 165/22
- Παπάζογλου Αρη «Εβραϊκοί κοινοτικοί θεομοί στη Θεσσαλονίκη της Τουρκοκρατίας», 151/25
- Παπαθανασίου Θαν. «Θρησκεία, ιδεολογία, επιστήμη», 188/21, «Ο Θεός μου ο αλλοδαπός» 188/20
- Παπαστρατή Θρασύβουλου «Επταλόφου Βοσπορίδος οδοιπορία. Έλληνες, Αρμένιοι, Τούρκοι, Εβραίοι», 163/17, «Οι Εβραίοι του Διδυμοτείχου» 175/22, «Οι Εβραίοι του Ρεθύμνου» 188/21
- Παπαστρατή Σωτήρη «Μέρες του 1943 – 1944 στην Εύβοια», 138/17
- Παπαχρήστου – Πάνου Ευαγγ. «Η νύχτα στον Δαυΐδ», 130/29
- Πασχαλίδη Νίκου «Μακεδονική ρουλέτα», 134/21
- Πέρες Σ. «Μαχόμενος για την Ειρήνη», 141/19
- Περιοδικό «Θεσσαλονικέων Πόλις», 179/21
- Περιοδικό «Νομοκανονικά» Επιθεώρηση Εκκλησιαστικού και Κανονικού Δικαίου, 180/23
- Περιοδικό «Φηγός», 179/21
- Περούτς Λέο «Νύχτες κάτω από την πέτρινη γέφυρα», 139/18
- Πέτροβιτς – Ανδρουτσοπούλου Λ. «Τα τέρατα του λόφου», 180/23
- Πικρού Γ. «Ανυπότακτες Ψυχές», 179/22
- Πιστικού Δημ. «Οι Χαιρετισμοί της Χίου», 188/20
- Ριζάλ Π. «Θεσσαλονίκη η περιπόθητη πόλη», 152/24
- Ροζάνη Στέφανου «Ο σύγχρονος Ιουδαϊσμός», 143/30
- Ρόζενφιλντ Ισρ. «Η μεγαλομανία του Φρόντ», 180/23
- Σαΐα – Μαγγίζου Β. «Μοιραία Ταύτιση» & «Στην Πολυξένη», 186/22, «Ο Νέστορας που Τόρη τον φώναζε αυτή» 151/25
- Σαλαπασίδη Ιωάννη «Χρώμα πράσινο του αμύγδαλου», 133/26, «Ο εξλεκτρισμός της Θεσσαλονίκης» 169/38
- Σανουδάκη Αντ. «Ράους. Στην κόλαση του Μελκ, ο Κώστας Α. Ξεζάκης», 145/24
- Σαράντη Γαλάτια «Το βιβλίο του Γιοχάνες και της Μαρίας», 184/25
- Σεβίλια Ερ. «Αθήνα – Αουσβιτς», 141/21
- Σιμωνά Παν. «Η αποστασία των Ισραηλιτών εν Σαττείν», 133/25
- Σινγκερ Ισαάκ Μπ. «Σκιές στον ποταμό Χάντσον», 179/21
- Σίνου Κίρας «Μορφές τρεμάμενες», 185/20
- Σιομπότη Γ. «Οι Ρωμανιώτες Εβραίοι των Γιαννίνων», 186/21
- Σκαμπαρδώνη Γεωργίου «Ουζερί Τσιτσάνης», 177/26
- Σλικ Μπ. «Διαβάζοντας τη Χάννα», 165/23
- Σπέγγου Μιχ. «Η τελευταία συγγνώμη», 188/20
- Σπίλμαν Βλ. «Ο πιανίστας», 182/21
- Στρούμσα Ιακώβου «Διάλεξα τη ζωή – Από τη Θεσσαλονίκη στο Αουσβιτς», 149/30
- Τάκη Β. «Η γραφιώτικη γλώσσα», 187/21
- Τζαννετάκου Γ. Π. «Παρα-Στάσεις ενώπιον κοινού», 183/31
- Τριάρχη Φώτη «Η ζωή και το έργο του Γιώργου Ζωγραφάκη», 123/34
- Τσάμη Δημ. «Άγιον Όρος – Προσέγγιση στην πρόσφατη ιστορία του», 171/32
- Τσελάν Πάουλ «Του κανενός το ρόδο», 146/25
- Τσιλιβίδη Δημ. «Ο Μητροπολίτης Δημητριάδος Ιωακείμ Αλεξόπουλος – Η ζωή και το έργο του», 178/30

- Τσικνικόπουλου Δημ. «Εικονοκλάστες και Λεξιμάχοι», 179/22, «Ποίηση στα λόγια του Ιησού» 131/34, «Φως εξ Ανατολής» 147/22
- Τσιρπανλή Ζαχ. «Ανέκδοτα έγγραφα για τη Ρόδο και τις Νήπιες Σποράδες από το αρχείο των Ιωαννιτών Ιπποτών, Ι (1421 - 1453)», 141/19
- Τσίτου Τ. «8-80-800-8000 - Πραγματεία περί του συγκερασμού των αντιθέτων», 183/31
- Τσολάκη Πάνου «Η εβραϊκή συνοικία της Καστοριάς», 137/33
- Τσουτάκου Παν. «Ως εσχάτης ώρας», 188/21
- Υπουργείου Εξωτερικών «Οι Έλληνες Εβραίοι», 171/30
- Φάϊς Μισέλ «Αυτοβιογραφία ενός βιβλίου», 134/21, «Το μέλι και η στάχτη του Θεού» 180/22
- Φάλκου Τάσου «Το χρονικό των Δικαιών», 137/33
- Φίλη Γ.Α. «Το στρατόπεδο», 173/29
- Φιλοσόφ Ζακ. «Να γίνει ένας πόλεμος να σουχάσουμε», 180/22
- Φράγκου - Κικιλία Ρ. «Άγγελος Σικελιανός- Βαθμίδες Μύησης», 184/25
- Φρεζή Ραφαήλ «Η Ισραηλιτική Κοινότητα Βόλου» α' έκδ., 134/21, β' έκδ. 188/20, «Ο Εβραϊκός Τύπος στην Ελλάδα» 164/34
- Φωλίνας Λίνας «Αλμπέρτο Ερρέρα: Ωδή σ' έναν ήρωα», 161/30
- Χανταλί Ιακ. «Από το Λευκό Πύργο στις πύλες του Αουσβιτς», 141/20
- Χασσιδ Ελί «Θεσσαλονίκη μου», 151/25
- Χασσιδ Ιωσήφ «Προσαρμογές και ανταγωνιστικότητα στην ελληνική βιομηχανία», 137/32
- Χατζηπατέρα Κ., Φαφαλιού- Δραγώνα Μ. «Μαρτυρίες 41 - 44», 186/21
- Χιλλέλ Μ. «Ο οίκος του Εβραίου», 154/17
- Χριστινίδη Ανδρ. «Εχθρότητα και προκατάληψη», 187/22

Ε Π Ι Σ Τ Ο Λ Ε Σ Α Ν Α Γ Ν Ω Σ Τ Ω Ν :

N. Ναζαρή περί του χαρακτή Μωϋσή Ραφαήλ, 122/31 - Χαΐμ Κοέν περί Ισραηλιτικής Κοινότητας Αθηνών στην Κατοχή, 122/36 - Χρ. Σαμαρτζίδη περί Εβραίων στη Θεσσαλονίκη, 122/36 - Μαρσέλ Γιοέλ περί του Εβραίου καπνέμπορου της Θεσσαλονίκης Δαβίδ Δε Μποτόν, 122/36 Λ. Αναστασίου περί αναβίωσης του ρατσισμού, 124/29 - Ευ. Αγγελόπουλου περί της σωτηρίας των Εβραίων της Ζακύνθου, 125/24 - Γρ. Λιμτσούλη περί Εβραίων της Λαρίσης κατά την Κατοχή, 126/37 - Ερβ. Βόλφσον περί Βίτο Βελέλη, 128/29 - Δημ. Γιαννακόπουλου περί Ισραηλιτικής Κοινότητας Σμύρνης, 130/28 - Ααρών Ασέρ περί Μωϋσή Μεναχέμ Ασέρ, 130/28 - Αλεξ. Καρίπη, αναμνήσεις για Εβραίους Θεσσαλονίκης, 131/34 - Γερ. Αποστολάτου, Βασ. Καράτζιου, Γ. Κρίππα, Ν. Σιδηρόπουλου και Κ. Χατζηγάκη, επανόρθωση δημοσιεύματος για τα «Χρόνια Κατοχής», 132/16 Ν. Σιδηρόπουλου περί Εβραίων και Χριστιανών στη Βέροια, 132/16 Α. Ράφτη περί παραδοσιακών στολών του Σωματείου «Ελληνικοί χοροί - Δώρα Στράτου», 133/25 Κ. Χατζηγάκη, η σωτηρία του Βολιώτη Ισ. Βαρούχ από τον βουλευτή Τρικάλων Δ. Χατζηγάκη, 133/25 - Δημ. Γιαννακόπουλου, οι Εβραίοι στη Θεσσαλία, 137/29 - Νικ. Ταχτσιδής, η σωτηρία των Εβραίων της Κατερίνης, 137/29 - Γεω. Σαρηνιάννη, σοσιαλισμός και ρατσισμός, 137/30	- Αιμ. Δημητριάδη περί των Εβραίων της Θεσσαλονίκης, 137/31 - Βασ. Κραφίτη, ο συνταγματάρχης Μ. Φριζίς, 141/22 Κ. Χατζηπαντωνίου, τι «λπομονεί» ο κ. Εντουαρντ Σάιντ, 143/32 - Γ.Π. Νικολόπουλου, όλοι είμαστε αδέρφια, 145/25 Φ. Ευτυχίδου, οι Εβραίοι της Καβάλας, 148/23 - Μητροπολίτου Λεοντοπόλεως Τίτου, η Ισραηλιτική Κοινότητα Κέρκυρας, 148/23 - Σωτ. Παπαστρατή, η διαφυγή του Ιωσ. Λόβιγγερ κατά την Κατοχή, 148/24 - Χρ. Γαρνάβου, η διδασκαλία της εβραϊκής γλώσσας στην ανώτατη εκπαίδευση, 151/23 - Δ.Β. Βλνσιδής, η καταχνιά της αυθαιρεσίας, 152/25 Ν. Κοτσαμάνη, Χριστιανισμός και Αντισιμιτισμός, 154/16 - Αγία Κορετζ, το τρένο του θανάτου, 154/16 - Παν. Δημητράτου, η αναθεώρηση της χριστιανικής ορθόδοξης θείας λειτουργίας, 155/28 - Ηλία Μεσσίνα, διάσωση Εβραίων στη Φωκίδα, 155/28 Γ. Γιαννόπουλου περί των Εβραίων στη Βέροια, 155/29 - Εσδρά Μωϋσή, Ολοκαύτωμα: ένα άγνωστο περιστατικό, 156/15 Γ. Λιόλιου, ο διωγμός των Εβραίων της Βέροιας, 157/43 Σ. Χασσιδ, συμπληρώσεις σε δημοσιεύματα, 157/43 - Στ. Σταυρόπουλου, το λήμμα «Εβραίος» στο λεξικό Μπαμπινιώτη, 157/43 - Ολ. Παπαδούκα, η σωτηρία των Εβραίων στην Κατοχή, 157/44

Ραφ. Φρεζή, στοιχεία για τον Μ. Κοφινά, 157/44	Ιωσ. Βεντούρα, από την ιστορία της Κατοχής, 161/30	Π. Δημητράτου, τα αντιεβραϊκά τροπάρια, 165/24
Ελ. Μπεσίλα-Μακρίδη, η ηρωική στάση του προέδρου του Ε.Β.Ε. Θεοσ/κνς Μ. Δημηπρακόπουλου, 158/22	Βασ. Αϊδαλή, Ουκ ενι Ιουδαίος ουδέ Ελλην, 162/16	Δ. Σαραντάκου, αντιεβραϊσμός, 165/24
Παν. Σιμωνιά, υπάρχει αντισημιτισμός στην Ελληνική Ορθόδοξη Εκκλησία;, 158/24	Μαρ. Κλιάφα, η Ισραηλιτική Κοινότητα Τρικάλων, 163/18	Κ. Καλλία, Ολοκαύτωμα Ισραηλιτικής Κοινότητας Χαλκίδας, 169/38
Π. Μπτρόπουλου, Κατοχή και Εβραίοι, 159/28	Ευστ. Δημακόπουλου, Εβραίοι μαθητές της Θεσσαλονίκης, 163/18	Χρ. Σαμαρτζίδη, Εβραίοι απόφοιτοι του Β' Γυμνασίου Αρρένων Θεοσ/κνς, 171/33
Τ. Μανάκα, Ισραηλιτική Κοινότητα Διδυμοτείχου, 159/28	Ανδρ. Πανταζόπουλου, οι ψευδολογίες για τα «Πρωτόκολλα των Σοφών της Σιών», 164/31	Ν. Βασιλάτου, η συμβολή του Γ. Βασιλάτου στην υπόθεση Μέρτεν, 171/33
Χρ. Κωστούλα, Αντισημιτισμός και Ορθοδοξία - Εκκλησία, 159/29	Θ. Διαμαντόπουλου, δίλωση φρονημάτων μέσω... ταυτοτήτων, 164/31	Δ. Γιαννακόπουλου, η προσφορά των Ισραηλιτών, 172/20
Αναστ. Βαμβακά, διγλωσσία του Κοσμά του Αιτωλού, 159/29	Π. Βλαχόπουλου, ο Αϊνστάιν και η αρχαία Ελλάδα, 165/24	Λ.-Ν. Καπόν, Εβραίοι απόφοιτοι του Β' Γυμνασίου Αρρένων Θεοσ/κνς, 173/29
Παν. Σιμωνιά, υπάρχει και εβραϊολόγος αντισημίτης;, 159/30	Π. Κωνσταντινίδη, διωγμοί κατά την Κατοχή - Ολοκαύτωμα, 165/24	Γ. Σταραντζή, χριστιανικές αρέσ κατά των Εβραίων, 174/26

Π Α Λ Ι Ε Σ Φ Ω Τ Ο Γ Ρ Α Φ Ι Ε Σ :

- Τέσσερις νεαροί Εβραίοι στο «συνοικισμό 151» στη Θεσσαλονίκη το 1943, 131/29
- Γυμνασιακές επιδείξεις στο εβραϊκό σχολείο Αθηνών το 1955 - '60, 132/17
- Θεμελίωση του σχολείου στο Ψυχικό το 1955, 133/26
- Εκδήλωση της εβραϊκής κατασκήνωσης το 1956, 133/26
- Αφιξη στην Αθήνα Αρχιεραββίνου Παλαιστίνης Αβρ. Στράμπερ, 134/22
- Επιμνημόσυνη δέηση στην Αθήνα για τα θύματα του Ολοκαυτώματος το 1957, 134/22
- Εορτασμός της εθνικής επετείου στην παλαιά Συναγωγή Αθηνών, 135/34
- Επιδείξεις του παλαιού Δημοτικού Σχολείου της Ισραηλιτικής Κοινότητας Αθηνών, 135/34
- Εξώφυλλο περιοδικού Κέρκυρας (1824) «Η Ισραηλιτική οικογένεια», 137/28
- Αθήνα: Ανακήρυξη του Κράτους του Ισραήλ το 1948, 154/14
- Επίσκεψη Ισπανού Βασιλέα Χουάν Κάρλος στη Θεσσαλονίκη 24.5.1998, 155/34
- Αθήνα: Εκδήλωση Ισραηλιτικής Κοινότητας 1958 - '59, 156/15
- Αδριανούπολη: Εξώθυρα εβραϊκής οικίας του 1911, 158/14

Π Α Ρ Α Ρ Τ Η Μ Α Τ Α :

- «Όταν οδηγεί η εμπάθεια» (Η περίπτωση του καθηγητή κ. Χρ. Γιανναρά), 180/24
- Η συκοφαντία για το «νέο εβραϊκό έγκλημα» (Από το βιβλίο του Μ. Βασιλάκη «Καλά να πάθουν! - Η ελληνική κοινή γνώμη μετά την 11^η Σεπτεμβρίου»), 181/20
- Περί τη λέξη «Χάβρα» (Απάντηση του καθηγητή κ. Γ.Μ. Σαρηνγιάννη σε δημοσιεύματα), 182/22
- «Αναθεώρηση ή παρακάραξη της Ιστορίας;» (Άρθρο του κ. Θ. Γιακετοσή στην «Ελευθεροτυπία» για τις αντισημιτικές επινοήσεις που περιέχονται σε βιβλίο του D. Irving για τον Χίτλερ, 185/23

Α Ν Α Κ Ο Ι Ν Ω Σ Ε Ι Σ :

Εσδρά Μωϋσή περι Κ. Κούμα, 137/27

• Η παρούσα βιβλιογραφική εργασία έγινε από τις: Ε. Εζρατί και Ρ. Ματαθία

Το Τενεχτσιδικο του Νισήμ στα Γιάννενα

Του ΓΙΑΝΝΗ Κ. ΠΑΠΑΪΩΑΝΝΟΥ

Αφιερώνεται στη μνήμη της μητέρας μου

Όταν λιγότεψαν οι δουλειές στο τσαρουχάδικο του πατέρα, έδιωξε πρώτα έναν-έναν τους υπαλλήλους που απασχολούσε και μετά έκλεισε το μαγαζί που διατηρούσε στη σημερινή οδό Αβέρωφ –εκεί που ήταν συγκεντρωμένα αρκετά από τα τσαρουχάδικα της πόλης– λίγο πιο πάνω από το χάνι του Σακκά, στην περιοχή όπου μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του ενενήντα λειτουργούσε η λαχαναγορά. Το πήρε απόφαση ο πατέρας ο Βασίλης μαζί με τους άλλους τσαρουχάδες πως η τέχνη του τσαρουχιού δεν είχε πέραση πια. Ο κόσμος παράτησε το τσαρούχι και το αντικατέστησε με το παπούτσι. Για να μάθει άλλη τέχνη ήταν πλέον αργά γι' αυτόν. Μάζεψε λοιπόν τα σύνεργα της δουλειάς του, τα περισσευόμενα δέρματα, κράτησε έναν πάγκο Ξύλινο και τα έφερε στο σπίτι μας στην Καλούτσιανη, μια μακρόστενη διώροφη μονοκατοικία με αυλή στην πίσω μεριά.

Βγάλαμε τα πράγματα από την είσοδο του σπιτιού, που όλα τα χρόνια ήταν το καθιστικό μας και τα μοιράσαμε στον μακρύ διάδρομο και τα δύο δωμάτια του πάνω ορόφου, που τα χρησιμοποιούσαμε για υπνοδωμάτια.

Στον μπροστινό χώρο ο πατέρας δημιούργησε με Ξύλινα χωρίσματα έναν διάδρομο για την είσοδο στο σπίτι κι ένα μικρό εργαστήριο που είχε μια μικρή πορτούλα και μια μικρή προθήκη - βιτρινούλα προφυλαγμένη τη νύχτα με προβολές από την πλευρά του δρόμου. Στην πίσω πλευρά του Ξύλινου χωρίσματος του μαγαζιού υπήρχε μια εσωτερική Ξύλινη κρυφή πόρτα, που έβγαζε κάτω από την Ξύλινη σκάλα του σπιτιού κι έβλεπε αντικριστά στο ματζάτο. Και περίμενε πελατεία για να δουλέψει ο καμμένος ο πατέρας.

Ήταν οι δύσκολες εποχές για την τέχνη του. Διαμαρτυρήθηκαν οι τσαρουχάδες για την αναδουλειά τους στους τοπικούς βουλευτές. Πήγαν και βρήκαν ακόμα και τον Βενιζέλο, όταν εκείνος ήρθε στα Γιάννενα παραμονές εκλογών του 1928 και του απαρίθμησαν τα προβλήματά τους. Εκείνος τους υποσχέθηκε να τους εξασφαλίσει την αποκλειστικότητα εφοδιασμού με τσαρούχια των τσολιάδων της ανακτορικής φρουράς στην Αθήνα. Όμως ήταν ικανά όλα τα ζευγάρια τσαρούχια που χρειαζόνταν οι τσολιάδες, να καλύψουν τις βιοτικές ανάγκες των Γιαννιωτών τσαρουχάδων; Όσο για την αλληλοβοήθεια που μπορούσε να προσφέρει το σινάφι στα μέλη του, αυτή ήταν περιορισμένη τώρα που το χρήμα είχε γίνει δύσκολο, αφού οι παραγγελίες των τσαρουχιών είχαν δραστικά περιοριστεί.

Η λέξη σύνταξη ήταν άγνωστη, άπιαστο όνειρο για τον πατέρα και όλους τους ελεύθερους εργαζόμενους, αφού τα ασφαλιστικά ταμεία θεοπίστηκαν πολύ αργότερα, κατά την περίοδο του Μεταξά. Καθένας έπρεπε να τα βγάλει πέρα μόνος του. Είδε κι απόειδε ο πατέρας και το 'κλείσε τελικά το μαγαζί. Και για να έχει κάποιο εισόδημα η οικογένεια, βρήκε το Γιαννιωτοεβραίο Νισήμ που ήταν τενεχτσιής, του το νοίκιασε κι άνοιξε εκείνος το τενεχτσιδικό του.

Ήρθε ο Νισήμ και καθάρισε το εσωτερικό του μαγαζιού, έβαψε με λαδομπογιά την πρόσοψη με τις προβολές, πέρασε ένα χέρι με λάδι το πλαϊνό και το πίσω Ξύλινο χωρίσμα, ασφάλισε με κλειδωνιά από τη δική του μεριά τη μικρή Ξύλινη πορτούλα που υπήρχε στο βάθος, για να μην έχει επικοινωνία με το υπόλοιπο σπίτι. Έστησε τον Ξύλινο πάγκο του, στερέωσε μπροστά στον πάγκο τη μέγγενη και πιο πίσω βίδωσε ένα μηχανήμα που το 'λεγε «κορδονιέρα», οικονομία μια Ξύλινη καρέκλα κι ένα σκαμνί, για να κρατάει σταθερά πάνω σ' αυτό το ένα του πόδι στη διάρκεια της δουλειάς. Κουβάλησε ένα μικρό ορθογώνιο μαγκάλι, τσιμπίδα, πυροστιά κι ένα τσουβάλι κάρβουνα. Έφερε τα σύνεργα της δουλειάς του σ' ένα Ξύλινο κουτί, που περιείχε καρφιά, κοπίδια, ψαλίδια, πένσες, κολλητήρι, μικρές ορθογώνιες πλάκες που έμοιαζαν με σαπούνι, μικρά κομμάτια κόλλησης.

Ακόμα έφερε ρόλους από σύρμα, από τσίγκο κι από χοντρή λαμαρίνα κι άρχισε να επιδιορθώνει ό,τι χαλασμένο του έφερναν δειλά - δειλά οι γείτονες στην αρχή. Με τον καιρό κι ενώ συσπνόνταν σαν επιδιορθωτής τενεχτσιής, άρχισε να δέχεται και παραγγελίες τόσο από την γειτονιά, όσο και από τους χωριάτες, που έρχονταν για προμήθειες στην πόλη και να φτιάχνει τσίγκινα καφόμπρικα, πιάτα και γκιούμια, τσίγκινα σκαφίδια, τσίγκινους κουβάδες και ποτιστήρια για νερό, τσίγκινους κάδους για το γάλα με εφαρμοστό κούπωμα στο στένωμα του πάνω μέρους τους και τσίγκινα βρυσάκια με θέση στο πλάι για σαπούνι.

Μέχρι και τσίγκινα μουσκέτα έφτιαχνε σ' όποιον του το ζητούσε ο Νισήμ. Στο τσίγκινο πλαίσιο του μουσκέτου τοποθετούσε εσωτερικά γύρω - γύρω πυκνή σόπα και στην οροφή του εφάρμοζε έναν κρικό. Το έπαιρνε ο νοικοκύρης και το κρεμούσε από τον γάντζο που είχε στερεώσει στο ταβάνι ή στο Ξύλινο δοκάρι της κουζίνας ή του χαγιατιού κι έβαζε στο μουσκέτο μέσα το περισσευόμενο φαγητό, για να το προφυλάσσει από τις γάτες και για να αεριζεται, ώστε να μην ξινίζει εύκολα το καλοκαίρι.

Και βέβαια δεν παρέλειπε να φτιάχνει λαδοφάναρα, καθώς και φανάρια που κρεμούσαν οι αμαξάδες στο αμάξι τους, στα δεξιά και στα αριστερά τους, για να βλέπουν τη νύχτα που κυκλοφορούσαν στο δρόμο. Ήταν για εκείνον φόρος τιμής στην τέχνη του, που όφειλε το όνομά του «φανοποιός» στην κατασκευή των χρησίων φαναρίων την εποχή που ο κόσμος δεν είχε ακόμα γνωρίσει τα πλεονεκτήματα του ηλεκτρικού ρεύματος. Είχε μια δουλειά ο Νισήμ, που με πρώτη ματιά δεν της έδινε σημασία. Όμως εκείνος φύλαγε τίμια και νοικοκυρεμένα την οικογένειά του, χωρίς να στερούνται τίποτα. Με μεράκι και με το τσίγκι - τσίγκι δούλευε δίχως ανάπαυλα και δίχως να παραπονιέται. Κολλούσε τα τσίγκινα πιάτα που του έφερναν, τα καφοκούτια, τα σκαφιδια, τους κάδους. Η ταρίφα για το κόλλημα ήταν δύο δραχμές. Άμα έβάζες πάτο, πλήρωνες και το κομμάτι του τσίγκου που χρειαζόταν κι έτσι το κόλλημα στοιχίζε ακριβότερα.

Κανέναν δεν έδιωχνε παραπονεμένο από την τρύπα του ο Νισήμ. «Έρχεται ο πελάτης. Να μην είσαι απότομος, να μην είσαι βιαστικός. Να προσπαθείς να τον εξυπηρετήσεις. Να τους μεταχειρίζεσαι όλους ίδια. Κι εκείνον που θα κάνει τη μεγάλη παραγγελία κι εκείνον που θα κάνει ένα κόλλημα» έλεγε και ξανάλεγε ο ίδιος. Αν κάποιος μεροκαματιάρης γείτονας τύχαινε να φέρει ένα κατατρυπημένο μπρίκι για κόλλημα, ο Νισήμ αφού το περιεργάζονταν με προσοχή, σήκωνε τα μάτια του, τα κολλούσε στα μάπα του υποψήφιου πελάτη και τον ρώταγε γλυκά - γλυκά: «*Τι να σου κολλήσω το μπρίκι για τον καφέ; Πάλιωσε. Δεν το σκαίνεσαι; Να σου φτιάξω ένα καινούργιο με τα χεράκια μου μάλαμα*».

Αφού συστήθηκε για τα καλά, έστησε και μια μικρή ξύλινη πινακίδα πάνω από το μαγαζάκι, που έγραφε με μεγάλα γράμματα από πάνω «*Φανοποιείο*» κι από κάτω με μικρότερα, «*Κολλήματα*».

Έτσι ήσυχα και απλά ήρθε και ρίζωσε ένα καινούργιο πρόσωπο στη ζωή της οικογενείας μας και χωρίς να το καταλάβουμε έγινε δικός μας, σπιτιακός ο Νισήμ, ο οβριός τεχνεστής.

Και ήταν ένας άνθρωπος ο ευλογημένος ο Νισήμ. Ήθος και έμπιστος. Του έλεγες κάτι - μια κουβέντα, ένα παράπονο, κάτι οικογενειακό - κι εκείνος το κρατούσε μυστικό και δεν το έβγαζε στη γειτονιά. Σαν χριστιανός. Δεν τον ξεχώριζες εβραίος αν ήτανε για χριστιανός.

Ήταν παντρεμένος με την Αννέτα, μια ψηλή ξανθιά γιαννιωτοεβραία, που έκανε κότσο τα μαλλιά της κι έμεναν μέσα στο κάστρο της πόλης, εκεί όπου ζούσε σημαντικό κομμάτι της γιαννιωτοεβραϊκής κοινότητας και είχε την συναγωγή που σώζεται μέχρι σήμερα.

Τα Σαββατιάτικα πρωινά γέμιζαν οι δρόμοι της πόλης από τις γιαννιωτοεβραίες που βολτάριζαν ντυμένες στα καλά τους χάζευοντας τις βιτρίνες των μαγαζιών, αφού περνούσαν απαραίτητα από εκείνα των αντρών τους. Είχαν έτοιμο το φαγητό της ημέρας από την Παρασκευή

και δεν έπρεπε να κάνουν καμία δουλειά στο σπίτι, για να φυλάξουν την παραδοσιακή αργία του «σαμπά».

Περνούσε και η Αννέτα του Νισήμ από το μαγαζί του άντρα της κάθε Σάββατο κι εκείνος ήταν όλο χαρά, που την είχε στολίσει στη δουλειά του. Ενώ δούλευε, έριχνε κι από μια κλεφτή ματιά στην *Αννέτα του* και την καμάρωνε, έτσι ψηλή και νόστιμη που ήτανε και ντυμένη με χάρη. Είχανε δυο κορίτσια. Στ' αλήθεια δε τρελάθηκε ο Νισήμ, όταν το τρίτο παιδί που του γέννησε η Αννέτα ήτανε αγόρι.

Εγώ όταν κουραζόμουν από το παιχνίδι στη γειτονιά, πήγαινα και καθόμουν στα τρία σκαλοπάτια που σε κατέβάζαν στο τεχνετσιδικο του Νισήμ και χάζευα με τις ώρες πώς έκανε τα κολλήματα. Ήταν μια δουλειά που απαιτούσε υπομονή, ταχύτητα, δεξιοτεχνία και μεράκι.

Έπιανε τη σιδερένια ουρά του κολλητηριού κι ακουμπούσε το κεφάλι του - που ήταν κράμα χαλκού και κασίτερου - στα αναμμένα κάρβουνα στο μαγκάλι και περίμενε να θερμανθεί. Στη συνέχεια με μια αστραπιαία κίνηση τραβούσε το θερμασμένο κολλητήρι από τη φωτιά και το έτριβε πάνω - κάτω σε μια πλάκα σε σχήμα σαπουνιού, για να καθαρίσει την ακμή του. Το σαπούνι αυτό - το ξινό και αλμυρό όπως το έλεγε ο Νισήμ - ήταν το νισιατήρι και πολύ αργότερα έμαθα ότι ήταν φτιαγμένο από αμμωνιακό άλας, γι' αυτό και ήταν εύκολο στο τρίψιμο. Χωρίς χρονοτριβή ακουμπούσε το καθαρό και θερμασμένο κολλητήρι σε ένα κομματάκι μέταλλο από κασίτερο και μολύβι και έλιωνε το υλικό που χρειαζόταν, για να κάνει την κόλληση.

Έτσι απορροφημένος στη δουλειά οδηγούσε το λιωμένο υλικό στην τρύπα επιφάνεια και πάλευε να τον κολλήσει με τέχνη, για να μην αφήσει κενά. Αφού τελείωνε το κόλλημα, ήρεμος κι ευχαριστημένος σήκωνε τα μάτια προς το δρόμο και τότε καταλάβαινε ότι ήμουν εκεί και τον παρακολουθούσα. «*Μωρή κοψόχρονη εδώ είσαι; Κουράστηκες να παίζεις και μαζεύτηκες σ' αυτή τη γωνιά; Έλα να με βοηθήσεις*» μου έλεγε γλυκά - γλυκά. Έπαιρνε τσίγκο από το απόθεμα που είχε στο βάθος του μαγαζιού, τον ξεδίπλωνε, μου ζήταγε να κρατάω γερά με τα δυο μου χέρια τη μια του άκρη κι εκείνος με το ψαλίδι έκοβε όσο χρειαζόταν. Κομματιαζε τον τσίγκο με περισκεψη, του έδινε τη μορφή που είχε με το μυαλό του φανταστεί κι έριχνε κλεφτές ματιές στις διαστάσεις που είχε σημειωμένες πάνω σε ένα πρόχειρο χαρτί. Ύστερα ετοιμάζε με σιγουριά και μεθοδικά το στερέωμα των κομματιών κι έκανε το κόλλημά τους.

Τότε ήταν κουραστική και χρονοβόρα δουλειά το κόλλημα. Χρειαζόταν να ανάψεις φωτιά στο μαγκάλι, τα κάρβουνα να πυρώσουν για τα καλά, για να μπορέσεις στη συνέχεια να ξεκινήσεις. Αργότερα κυκλοφόρησε το κολλητήρι με βενζίνη και πολύ αργότερα βγήκε το φλόγιτρο με αέριο προπανίου, που το ακουμπούσε ο τεχνεστής στον τσίγκο για να κολλήσει. Ευτυχώς που το μαγκάλι πρόσφερε και τη ζεστασιά του στη διάρκεια του χειμώνα

και τον αποζημιώνει τον Νισήμ με τον νόστιμο μέτριο καφέ, που έφτιαχνε πάνω σ' αυτό και τον απολάμβανε στα διαλείμματα της δουλειάς.

Άλλες φορές δεν προλάβαινα να καθίσω στα σκαλοπάτια, γιατί εκείνος μου φώναζε με σταθερή φωνή και γλυκά - γλυκά «*Μωρή κοψόχρονη μην κάθεται έξω. Έλα μέσα γρήγορα να με βοηθήσεις*». Ήξερα τότε πως ήθελε να φτιάξει κορδόνι γύρω - γύρω στους κουβάδες, στα γκιούμια, στα καζάνια για λούσο και να στολίσει με στεφάνι από λάμα σιδερένια τη βάση τους και χρειαζόταν βοήθω γι' αυτή τη δουλειά κι εγώ ήμουν το κατάλληλο πρόσωπο.

Πηγαίναμε κατευθείαν στην κορδονιέρα, που ήταν ένα ξύλινο κουτί ορθογώνιο καλά στερεωμένο με βίδες πάνω στον ξύλινο πάγκο. Στο εσωτερικό του υπήρχε ένας μηχανισμός από γρανάζια που έπαιρνε την κίνηση από την χειροκίνητη μανιβέλα που προεξείχε από την αριστερή πλευρά του κουτιού και την μετέφερε σε δύο παράλληλους σιδερένιους άξονες - καλούπια, που προεξείχαν στη δεξιά πλευρά του κουτιού. Ο Νισήμ τοποθετούσε τον χωρίς πάτο κουβά ανάμεσα στα δυο σιδερένια καλούπια κι αμέσως με έναν οδηγό τον κέντρωνε - στερέωνε στη θέση που ήθελε να χαράξει το κορδόνι.

Ύστερα με τον σφικτήρα, που βρισκόταν στο πάνω μέρος του κουτιού της κορδονιέρας, μάζευε αρσενικό και θηλυκό καλούπι, μέχρι να έρθουν σε επαφή με την επιφάνεια του τσιγκινου κουβά. Τότε έδινε σε μένα το σύνθημα να γυρίσω σιγά - σιγά τη χειροκίνητη μανιβέλα κι άρχιζε να περιστρέφεται κυκλικά και με αρκετή δυσκολία στην αρχή η περιφέρεια του κουβά γύρω - γύρω από τις μπίλιες - ρουλεμάν, που είχαν τοποθετηθεί στα κενά των δύο μεταλλικών καλούπιών. Μία μπίλια αρσενική και μία θηλυκή που πίεζαν τον τσιγκο του κουβά και έδιναν το επιθυμητό σχήμα του κορδονιού μετά από κάμποσες στροφές του κουβά.

Το κορδόνι ήταν προεξοχή, κυρτό ή κοίλωμα, ανάλογα πώς έμπαινε ο κουβάς στα δύο μεταλλικά καλούπια. Το κορδόνι όμως που θα έφτιαχνε ο Νισήμ στη βάση του κουβά, δύο πόντους πριν από το τέρμα, ήταν κυρτό, προεξείχε της επιφάνειας του κουβά. Τότε ξεχείλωνε τον σκελετό από κάτω και περνούσε τον πάτο και τον κολλούσε. Μετά έμενε να φτιάξει το στεφάνι. Έκοβε με το κοπίδι μια λάμα σιδερένια και την έφερνε στην περιφέρεια της βάσης του κουβά δοκιμάζοντας να εφαρμόζει απόλυτα στο έδαφος, χωρίς να αφήνει ίχνος κενού. Τη λάμα την περτοίνωνε (την κάρφωνε) με δυο καρφιά σιδερένια φω-

Εβραϊος τενεκετζής. Από το βιβλίο του Κ. Κοψιδά «Οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης μέσα από καρτ ποστάλ 1886-1917»

νάζοντας δυνατά ο Νισήμ, «*ό,τι μέταλλο καρφώνεις, βάζεις από το ίδιο μέταλλο καρφι*».

Η λάμα είχε πάχος 1,2 με 2 χιλιοστά και το ύψος της ήταν για τους κουβάδες και τα γκιούμια 2 εκατοστά και για τα καζάνια 3,5 εκατοστά.

Κοντά στο Νισήμ έμαθα ότι ο τσιγκος είναι σίδηρος γαλβανισμένος (επιχρισμένος) με ψευδάργυρο για να μη σκουριάζει κι ότι η λαμαρίνα είναι σίδηρος που έχει υποστεί κατεργασία με κυλίνδρους για να κατεβάσουν το πάχος του, ώστε να μπορεί να τεμαχίζεται και να δουλεύεται στα εργαστήρια. Ακόμα έμαθα τη διαφορά του ξεγάνωτου τενεκέ, που είναι καθαρά σίδηρος, από τον γανωμένο, που είναι σίδηρος ανάμικτος με καλάϊ για να μη σκουριάζει.

Αρκετές φορές οι μεγαλύτερες αδερφές μου - γιατί εγώ ήμουν η τελευταία και πιο μικρή - ανακάλυπταν ότι είχα φορέσει κρυφά και επιπόλαια τα ρούχα τους και είχα δοκιμάσει τα ψηλοτάκουνα παπούτσια τους και τους είχα χαλάσει τη φόρμα. Κι άρχιζαν να φωνάζουν, να τα βάζουν μαζί μου και ρίχνονταν να με δείρουν κι εγώ να κλαίω με παράπονο και να με ακούει η γειτονιά. Ήταν εκείνες τις στιγμές που η μεγάλη μου αδερφή με συμβούλευε με στοργή «*Αναμέρα να μη σε δείρουν*» και σε εκείνες φώναζε «*Να σας είχε πέσει καταρροή. Δεν την λυπάστε; Γιατί την δέρνετε; Μου σκίζετε την καρδιά. Τι σας έκανε μαρές βρώμες; Τι να σας κάνω που σας άφησε έτοιμες η μάνα μας, γκοτζιά γυναικάρες για παντρεία, να κάνετε παιδιά. Τι σας φταίει το μαξούμ;*». Και ήταν η μεγάλη αδερφή νουνά δική μου και μάνα για μένανε, γιατί αυτή με είχε βαφτίσει, όταν γεννήθηκα, και είχαμε εικοσιένα χρόνια διαφορά και είχε αναλάβει να με μεγαλώσει στη θέση της μάνας μου που δεν προλάβα να γνωρίσω, γιατί την έχασα στα τέσσερά μου χρόνια. Και η μεγάλη αδερφή, η Μαριγώ, απόφοιτη δημοτικού, αναπλήρωνε με επιτυχία τη μάνα - νοικοκυρά σε όλες τις απαιτήσεις του σπιτιού, κολόνα και γονιός για

πέντε αδερφές και έναν αδερφό. Μεγαλοκοπέλα κι η ίδια και δίχως να παραπονιέται, όταν έβλεπε, να της παίρνουν τη σειρά και να παντρεύονται πρώτα η τρίτη και μετά η δεύτερη αδερφή, έπειτα από το θάνατο της μάνας.

Ο καμμένος ο πατέρας ο Βασίλης - όσο μπόρεσα να τον γνωρίσω κι αυτόν, γιατί τον έχασα στα δεκατρία χρόνια μου - στις φωνές μου από τον δαρμό των μεγαλύτερων αδερφάδων ήσυχια και κουρασμένα τους παραπονιόταν: *«Τι την δέρνετε; Αυτή μια σταλιά τσούπρα είναι. Μωρές γαϊδούρες δεν ντρέπεστε που σηκώνετε χέρι σε μια μικρή»;* *«Μας χάλασε τα τακούνια»* επέμεναν εκείνες. *«Μεγάλη δουλειά. Φορέστε τα παπούτσια και θα σιάζουν. Θα πάρουν τη φόρμα τους. Μόνο μην τη δέρνετε»* τους παρακαλούσε εκείνος.

Τις λίγες φορές που προλάβαινα να ξεφύγω από το κυνηγητό των μανιασμένων αδερφάδων μου και από το ξύλο που θα μου έριχναν, πήγαινα κι έβρισκα καταφύγιο στο τεχνειοδικο του Νισήμ. Οι αδερφές μου να απειλούν να με δείρουν κι εκείνος ήρεμα και σταθερά να τους κόβει τη φορά λέγοντάς τους: *«Τι πάτε να δείρετε την κοψόχρονη; Θέλετε άντρα, δεν τον έχετε και ξεθυμαίνετε σ' αυτήν; Έρχεται σε μένα και κάθεται μια χαρά. Πάρτε την λίγο με το καλό κι εσείς»*. Εκείνες αναγκάζονταν να υποχωρήσουν και να περιμένουν την επόμενη φορά που θα τους έδινα αφορμή, για να με δείρουν διπλά.

Κάποτε άρχισα να πηγαίνω και να κάθομαι στα σκαλοπάτια του Νισήμ κουρασμένη και χωρίς ζωηράδα επάνω μου. Δεν ήταν μόνο μια φορά. Ήταν κάμποσα απογεύματα στη σειρά. Ο Νισήμ με παρακολουθούσε με τρόπο, με έβλεπε ανόρεχτη, αδύνατη, μελαγχολική. Δεν φαινόμουν καλά. Αναζήτησε τη μεγάλη αδερφή μου, τη φώναξε στο μαγαζί και τη συμβούλεψε: *«Μαριγώ μην παίζεις με τη ζωή της κοπέλας. Να την πας σε γιατρό»*.

Και αποδείχτηκε ότι είχε μεγάλο δίκιο. Με έδωσε η Μαριγώ στην προτελευταία αδερφή, την Αριστέα, με την εντολή να με πάει στο γιατρό. Εκείνη φόρεσε ένα κίτρινο τσιτάκι, έσιαξε τα μαλλιά της για να μην φαίνεται απεριποίητη, με πήρε από το χέρι και πήγαμε στον γιατρό τον Δευτεραίο. Βγήκε η γυναίκα του γιατρού μόλις μας είδε - γνώριζε την Αριστέα, γιατί ήταν φιλενάδα της κόρης της Ελλάς - και την ρώτησε γλυκά - γλυκά: *«Αριστέα, η αδερφούλα σου είναι αυτή; Περάστε μέσα στο ιατρείο και περιμένετε το γιατρό»* κοιτώντας εμένα ερευνητικά από την κορυφή μέχρι τα νύχια, εκεί μικρή κι όμορφη μελαχρινή καθώς ήμουνα. Με εξέτασε ο γιατρός και βρήκε ότι είχα λεύκωμα κι ελονοσία. Και έπρεπε να τρώω άφθονο γιαούρτι. Πήραμε την θεραπεία κι εγώ από κεινη την ημέρα και για αρκετό διάστημα μέχρι να γίνω καλά, χόρτασα να τρώω κάθε μέρα ένα σινί γιαούρτι, που τόσο πολύ μου άρεσε.

Ήρθε η Κατοχή. Στα Γιάννενα μπήκαν πρώτα οι Ιταλοί στα τέλη Απριλίου του 1941 και το φθινόπωρο του 1943 οι Γερμανοί. Όμως ο Νισήμ το κράτησε το τεχνειοδικο. Ήταν κάθε μέρα στο μαγαζί και πάλευε με το τσίγκι - τσίγκι να βγάλει το μεροκάματο για να ζήσει την οικογένειά του. Μέχρι την παραμονή της 25ης Μαρτίου του 1944 που οι

Γερμανοί μάζεψαν όλους τους Γιαννιωτοεβραίους, για να τους στείλουν σε στρατόπεδα συγκεντρώσεως στη Γερμανία. Μαζί με αυτούς πήραν το Νισήμ, τη γυναίκα του Αννέτα, τις δυο κόρες και το μικρό του γιο, για τον οποίο τρελαινόταν ο Νισήμ. Δεν γύρισε κανείς τους από τη Γερμανία.

Λίγες μέρες αργότερα οι Γερμανοί - για να περιορίσουν τις λεηλασίες στα σπίτια και στα μαγαζιά των Γιαννιωτοεβραίων που έλειπαν - όρισαν τριμελείς επιτροπές από Γιαννιώτες που θα κατέγραφαν, θα αποθήκευαν και θα μοίραζαν στη συνέχεια ό,τι εύρισκαν στις Γιαννιώτικες οικογένειες. Τόπια ύφασμα, κουβέρτες, σερβίτσια, καρέκλες, ζάχαρι, σαπούνι, λουλάκι, ήταν δώρο εξ ουρανού για τους νηστικούς και ταλαιπωρημένους από την κατοχή ανθρώπους.

Ένα βράδυ χτύπησε την πόρτα του σπιτιού μας κάποιος άγνωστος. Αγωνία μας κυριέψε, τι να ήθελε από μας. Μας συστήθηκε - ήταν τεχνίτης - και του ήταν χρήσιμη η κορδονιέρα του Νισήμ. Η επιτροπή θα περνούσε κάποια στιγμή κι από τεχνειοδικο του, για να πάρει ό,τι πολύτιμο θα εύρισκε. Προκειμένου να περιμένει την καταγραφή και αποθήκευση του Γιαννιωτοεβραϊκού και στη συνέχεια να ζητήσει ακόμα και να αγοράσει την κορδονιέρα - χωρίς να είναι σίγουρος ότι θα του την δώσουν - ο άνθρωπος εκείνος προσφέρονταν να δώσει ένα ποσόν, εφόσον θα μπορούσαμε να παραβιάσουμε το μαγαζάκι, να μπούμε μέσα και να την αφαιρέσουμε.

Το δίλημμα ήταν μεγάλο. Δύσκολοι καιροί, τα χρήματα δυσεύρετα, όμως ο άνθρωπος φαινόταν τίμιος και μιλούσε ειλικρινά. Έτσι αποφασίσαμε και με τη βοήθειά του παραβιάσαμε τη μικρή ξύλινη πορτούλα του μαγαζιού, που άνοιγε στον πλαϊνό διάδρομο του σπιτιού μας, μπήκαμε και ξεβιδώσαμε την κορδονιέρα από τον πάγκο και ρίξαμε κλειδωνιά στην πορτούλα από τη μεριά του σπιτιού μας. Ο άνθρωπος μας πλήρωσε το ποσόν που είχε υποσχεθεί, τύλιξε προσεκτικά σε μια κουβέρτα την κορδονιέρα και πήρε το δρόμο για τα μπαστάνια, που ήταν πιο ήσυχια και θα κινδύνευε λιγότερο να διασταυρωθεί με κάποιο μάτι πονηρό. Το ποσόν από την κορδονιέρα του Νισήμ μου το δώσανε εμένα της κοψόχρονης, για να φτιάξω τη νυφιάτικη ντουλάπα μου. Ο καλός μου Νισήμ μερίμνησε για μένα που ήμουν στερημένη και από μάνα και από πατέρα και μου είχε κοπεί πρόωρα η γλύκα και το χάδι των γονιών μου, γι' αυτό και με φώναζε κοψόχρονη και ποτέ με τ' όνομα μου.

Νισήμ στα εβραϊκά σημαίνει θαύμα και η ψυχή του Νισήμ έκανε το θαύμα της από μακριά, όπου βρίσκονταν. Φρόντισε η κορδονιέρα του να πιάσει τόπο και να μην πάει χαμένη. Να την εξαγγυώσει στο σπίτι μας και να πάρω τα χρήματα εγώ, η κοψόχρονη Ροδόπη, το στερνοπαίδι του τσαρουκά Βασίλη, σαν δώρο για την προίκα μου, ώστε να τον θυμάμαι, να τον ευγνωμονώ και να τον συγχωρώ σε όλη μου τη ζωή.

[Ο κ. Γιάννης Π. Παναϊωάννου είναι πολιτικός μηχανικός. Η παραπάνω διήγηση έχει δημοσιευθεί στους Νέους Αγώνες Ηλείου, στις 18.11.2003]

Μια συνδυασμένη μουσειακή εφαρμογή

Της ZANET ΜΠΑΤΤΙΝΟΥ

Το τελευταίο διάστημα το Εβραϊκό Μουσείο Ελλάδος (Ε.Μ.Ε.), σε μία συνδυασμένη μουσειακή εφαρμογή, οργάνωσε δύο εκθέσεις με θέμα «Κρυμμένα Παιδιά στην Ελλάδα της Κατοχής» και «Διάλογος με ένα Μουσείο».

Για την πρώτη έκθεση ζητήσαμε την ενεργή συμμετοχή ανθρώπων που, ως παιδιά την εποχή εκείνη, αναγκάστηκαν να φύγουν από το σπίτι τους, να κρυφτούν, να μετακινούνται συνεχώς, να χρησιμοποιούν ψεύτικο όνομα ή και ψεύτικη ταυτότητα, ή που έχασαν την αληθινή τους ταυτότητα, κάποτε για πάντα. Για την ολοκληρωμένη αντιπροσώπευση του θέματος, αναζητήσαμε μαρτυρίες, σχετικό φωτογραφικό υλικό και πρωτότυπα προσωπικά και οικογενειακά αντικείμενα, που συνδέονται με την εποχή εκείνη.

Η ανταπόκριση των φίλων του Μουσείου ήταν άμεση και ενθουσιώδης, όπως συνήθως. Συγκεντρώθηκαν περισσότερες από τριανταπέντε ιστορίες από όλη την Ελλάδα, καθώς και από Ελληνο-εβραίους των Η.Π.Α. Οι προσωπικές ιστορίες και μαρτυρίες συνοδεύονται από φωτογραφικό υλικό, που προέρχεται από τα προπολεμικά χρόνια, πιο σπάνια από την περίοδο της Κατοχής και από την εποχή αμέσως μετά τον Πόλεμο.

Οι φωτογραφίες αυτές παρουσιάζουν κυρίως τα ίδια τα παιδιά, τους γονείς και τα αδέρφια τους και κάποτε άλλα μέλη της οικογένειάς τους και διάφορους φίλους. Σε δύο ή τρεις περιπτώσεις, εντοπίσαμε φωτογραφίες των παιδιών με τους ανθρώπους ή τις οικογένειες που τα έκρυβαν. Επίσης, συγκεντρώσαμε έναν αριθμό πρωτότυπων αντικειμένων της εποχής εκείνης, τα οποία συμπεριλαμβάνουν παιγνίδια, ρουχαλάκια, τετράδια, μαγειρικά σκεύη, πάνινο παιδικό σακίδιο, πρόχειρα σημειώματα, ψεύτικες ταυτότητες κ.ά.

Στόχος μας ήταν η συνδυασμένη παρουσίαση αυτού του υλικού, ώστε να αναπαραχθεί μια εικόνα εκείνων των δύσκολων χρόνων, ικανή να μεταδώσει στον επισκέπτη το κλίμα της εποχής, την ανασφάλεια, το φόβο, την αγωνία, την απελπισία. Οι μαρτυρίες των παιδιών της Κατοχής μεταφέρουν τη συναισθηματική φόρτιση που τους προκαλούσε ο εκτοπισμός, η εκδίωξη, η καταδίωξη, η απώλεια αισθημάτων σταθερότητας και ασφάλειας, η κατάρρευση του αισθήματος της γονικής παντο-

δυναμίας, η αγωνία της εγκατάλειψης, καθώς και τα αισθήματα θυμού, ενοχής, κατωτερότητας, απομόνωσης.

Τα πρωτότυπα αντικείμενα που συγκεντρώσαμε, μεμονωμένα, αποσπασματικά, μαρτυρούν σιωπηλά την ξαφνική φυγή, την απώλεια της οικογενειακής εστίας, την απότομη συρρίκνωση των οικονομικών δυνατοτήτων της οικογένειας, τη διάσπαση της οικογενειακής μονάδας, την προσπάθειά τους να σωθούν, να επιβιώσουν.

Και οι φωτογραφίες αποτυπώνουν προπολεμικές οικογενειακές στιγμές, γιορτές, εκδρομές, ώρες καλές κατά τις οποίες πόζαρε η οικογένεια ενωμένη και απαθανάτιζε ο φακός τα μέλη της, χαμογελαστά κι ευτυχημένα. Παράξενοι συνδυασμοί ανθρώπων που τους ένωσε περιστασιακά ο πόλεμος, ο κίνδυνος, η συνείδηση των μεν, η ανάγκη των δε, εμφανίζονται στις λιγοστές φωτογραφίες της Κατοχής κι ανατρέπουν, κάποτε οριστικά, τις προηγούμενες αρμονικές εικόνες. Οι μεταπολεμικές φωτογραφίες είναι αποσπασματικές, αφού λείπουν από αυτές βασικά μέλη των οικογενειών. Στις περισσότερες, τα παιδιά δεν είναι πια παιδιά, παρόλη τη νεαρή τους ηλικία, αφού υπέστησαν αυτή την πρώιμη μύηση και το τραυματικό πέρασμα μέσα από μια ιδιαίτερα εφιαλτική εκδοχή του κόσμου των ενηλίκων. Τα πρόσωπα είναι πιο σοβαρά και στοχαστικά και καθηρεφτίζουν μια χαμένη αθωότητα.

Η όλη παρουσίαση αποτελεί μια διερεύνηση, μια γνωριμία, ένα ταξίδι μέσα από έναν τρομαχτικό, ανισόρροπο κόσμο, χωρίς καμιά προσπάθεια ταξινόμησης, εκλογίκευσης, ή διατύπωσης συμπερασμάτων. Κάτι τέτοιο θα αποτελούσε έλλειψη σεβασμού και κατανόησης της χαοτικής εμπειρίας, που έζησαν τα κρυμμένα παιδιά του Πολέμου.

Σε δεύτερο, αλλά ίσως σημασίας επίπεδο, ανιχνεύονται οι ιστορίες των σωτήρων αυτών των παιδιών, οικογενειών και ατόμων, που συχνά παραμένουν ανώνυμοι, κυρίως εξαιτίας της νεαρής ηλικίας των ευεργετηθέντων. Τα ανιδιοτελή κίνητρά τους και ο καθημερινός κίνδυνος, που αντιμετώπισαν οι ίδιοι και οι οικογένειές τους για να βοηθήσουν τους καταδιωκόμενους, αποτελούν παράδειγμα ανθρωπιστικής συμπεριφοράς και υψηλή έκφραση ατομικής και κοινωνικής ευθύνης.

Η κύρια έκθεση αποτέλεσε το σημείο αναφοράς για

μια παράλληλη εγκατάσταση έργων τέχνης, εμπνευσμένων από το θέμα της και από το υλικό που την απαρτίζει. Η βιωματική απόδοσή της, οι ιστορίες των παιδιών και τα συναισθηματικά φορτισμένα αντικείμενα που περιέχει, καθώς και η έντονη παρουσία της μέσα στο χώρο του Μουσείου, αποτέλεσαν πηγή έμπνευσης και σημείο εκκίνησης για οκτώ Έλληνες εικαστικούς καλλιτέχνες. Η Άρτεμις Αλκαλάη, ο Κορνήλιος Γραμμένος, ο Βίκτωρ Κοέν, η Αφροδίτη Λίτη, η Κατερίνα Μερτζάνη, η Λίνα Μπέμμη, ο Μάνθος Σαντορινάιος και ο Άγγελος Σκούρτης, ανταποκρινόμενοι στα ποικίλα ερεθίσματα, δημιούργησαν έργα, που χαρακτηρίζονται από πολυφωνία θεμάτων και εκφραστικών τρόπων. Η εικαστική έκθεση «Διάλογος με ένα Μουσείο», προκαλεί τον επισκέπτη να ανακαλύψει τα έργα αυτά, να επιδοθεί σε μια καινούργια, πολυ-επίπεδη ανάγνωση και να διαμορφώσει τις δικές του εξηγήσεις και συσχετισμούς. Η έκθεση σχεδιάστηκε ως μια παρέμβαση σε ολόκληρο το Μουσείο, ως μια μουσειολογική-μουσειογραφική πρόταση, καθώς τα έργα εκτέθηκαν μέσα στις προθήκες της μόνιμης έκθεσης του Μου-

Προσωπικά αντικείμενα παιδιών από την έκθεση «Κρυμμένα παιδιά στην Ελλάδα της Κατοχής»

σειού και γύρω από αυτές, ανάμεσα στα μόνιμα εκθέματα, διευρύνοντας τα όρια και τη χρήση του παραδοσιακού μουσειακού χώρου.

Επίσης, πραγματοποιήθηκε έκδοση καταλόγου για κάθε μια από τις εκθέσεις. Ο ένας αποτυπώνει τις ιστορίες, τις φωτογρα-

φίες και τα αντικείμενα, το ιστορικό υπόβαθρο, το στόχο της ιστορικής έκθεσης και τη μουσειογραφική προσέγγιση. Ο δεύτερος, που συνοδεύει την έκθεση τέχνης, καταγράφει τα έργα και τους καλλιτέχνες και αναλύει την πρόθεση της επιμελήτριας και τη μέθοδο παρουσίασης. Ειδικά εκπαιδευτικά προγράμματα για διαφορετικές ηλικιακές ομάδες, συνδέονται με τη μία ή και με τις δύο εκθέσεις, και θα είναι διαθέσιμα προς επιλογή από τα σχολεία που θα επισκεφθούν το Μουσείο, ως το πέρας των εκθέσεων στα τέλη Ιανουαρίου 2005.

Οι εκθέσεις «Κρυμμένα Παιδιά στην Ελλάδα της Κατοχής» και «Διάλογος με ένα Μουσείο», αποτελούν κεντρικό άξονα ενός κύκλου από εκθέσεις, εκδόσεις, εκπαιδευτικές δράσεις, που θα διαρκέσουν ως τις αρχές του 2005 και θα αποτελέσουν το σημαντικότερο πρόγραμμα για το Ολοκαύτωμα, που έχει δημιουργήσει ως τώρα το Εβραϊκό Μουσείο Ελλάδος. Ο κύκλος αυτός πραγματοποιήθηκε χάρη στην ευγενική χορηγία του Κεντρικού Ισραηλτικού Συμβουλίου Ελλάδος, και των διεθνών οργανισμών Claims Conference Committee και International Task Force for Holocaust Education, Remembrance and Research. Περιλαμβάνει ακόμη ένα σεμινάριο – ημερίδα για εκπαιδευτικούς με θέμα τη διδασκαλία του Ολοκαυτώματος στην Ελλάδα και θα κλείσει με μια συζήτηση στρογγυλής τραπέζης, όπου με τη συμμετοχή διαφόρων ειδικών και επιστημόνων, θα διερευνηθεί το θέμα της έκθεσης και η σημασία του για τη σημερινή εποχή.

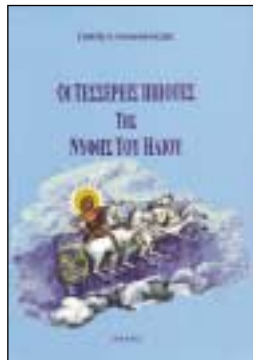
Με αφορμή αυτές τις εκθέσεις το Ε.Μ.Ε. συνεργάστηκε ακόμη μια φορά με εξωτερικούς συνεργάτες: η Δρ. Ευριδίκη Αντζουλάτου-Ρετσιλά, εθολόγος, μουσειολόγος, αναπληρώτρια καθηγήτρια στο Ιόνιο Πανεπιστήμιο και η Δρ. Αφροδίτη Κούρια, τεχνοκριτικός και ιστορικός της τέχνης, δέχτηκαν την πρόταση συνεργασίας του Μουσείου και ανέλαβαν την επιμέλεια και το σχεδιασμό τους. Η τελική μορφή που έχουν οι δύο εκθέσεις στο χώρο συμβάλει ουσιαστικά στην πολύπλευρη προσέγγιση ενός ιδιαίτερα ευαίσθητου, ανθρώπινου θέματος.

[Η κα Ζανέτ Μπατινίου είναι Διευθύντρια του Εβραϊκού Μουσείου Ελλάδος].

Από την έκθεση «Διάλογος με ένα Μουσείο»: σε πρώτο επίπεδο το έργο «Το κορίτσι κατοίκα» του Κορνήλιου Γραμμένου και πίσω αριστερά η φωτογραφική εγκατάσταση «Σπίτι – Μάσκα» του Άγγελου Σκούρτη.

Βιβλίο

ΓΙΩΤΗ Ν. ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΗ
**Οι Τέσσερις Ιππότες
της Νύφης του Ηλίου**
Ρόδος, 1999

Πρόκειται για μία ιστορική αναδρομή στα γεγονότα που συνέβησαν στη Ρόδο την περίοδο 1937-1948. Χαρακτηριστικό της αφήγησης είναι η προβολή άρρηκτων δεσμών φιλίας, που ένωσαν τέσσερα νεαρά αγόρια από τέσσερις διαφορετικές θρησκείες, γλώσσες, εθνικότητες, που έζησαν μαζί, τα ωραιότερα χρόνια της νιότης τους και ο τρόπος που αντιμετώπιζαν τα διάφορα γεγονότα, με τη δική τους φιλοσοφία, αντιδρώντας συναισθηματικά με την απονήρευτη λογική τους, που δεν τους επέτρεπε να καταλάβουν ορισμένες θέσεις και πράξεις συνομιλήκων ή και πιο μεγάλων από αυτούς, γιατί στα δικά τους μάτια ήταν παράλογες και αδικαιολόγητες. Περιέχονται πολλά στοιχεία για την εβραϊκή παρουσία στο νησί.

ΣΤΕΦΑΝ ΤΣΒΑΪΧ
**Τρεις θρύλοι
και ένα παραμύθι**
Αθήνα: Poés, 2004

Είναι η πρώτη φορά που εκδίδονται στην ελληνική γλώσσα, συγκεντρωμένοι οι θρύλοι που συνέγραψε ο γνωστός αυστριακός συγγραφέας. Πρόκειται για την ιστορία και την τύχη του τρίτου περιστεριού που ο προπάτορας Νώε έπεμψε από την κιβωτό για να του φέρει ειδήσεις, για την ιστορία της Ραχήλ, η οποία τα βάζει με το Θεό, για την ιστορία του ινδού ευγενή Βιράτα, που καταλήγει φύλακας των σκυλιών του βασιλιά στην προσπάθειά του να κατακτήσει την υπέρτατη αρετή...

Το τομίδιο ολοκληρώνεται με την ιστορία των όμοιων - ανόμοιων αδελφών, δύο πανέμορφων διδύμων, που η μια τους ακολουθεί το δρόμο της αρετής, και γίνεται η πιο πολυσυζητημένη αδελφή του ελέους της Ακουιτανίας, ενώ η άλλη, η πιο φημισμένη εταιρά: για να ανακαλύψουν στο τέλος ότι και οι δύο τους δεν είναι παρά οι δύο όψεις του ίδιου νομίσματος.

ΙΣΑΑΚ ΜΠΑΜΠΕΛ
**Το άρωμα
της Οδυσσούς**
Αθήνα: Poés, 2004

Ελάχιστα γνωστός στην Ελλάδα, ο Ρωσσοβραίος Ισαάκ Μπάμπελ θεωρείται ένας από τους σπουδαιότερους διηγηματογράφους του 20ού αιώνα. Τα 46 διηγήματα που περιλαμβάνονται σ' αυτήν τη συλλογή εντάσσονται σε τέσσερις ενότητες με τους τίτλους «Τα πρώτα διηγήματα», «Ιστορίες από την Οδυσσό», «Διηγήματα 1925-1938» και «Αναμνήσεις». Πρόκειται για ποικίλα κείμενα, που εντυπωσιάζουν αμέσως με το εύρος και την αμεσότητα τους. Τα πλαισιώνουν άνθρωποι κάθε τάξης και ηλικίας, άντρες, γυναίκες, παιδιά, χωρικοί, ραβίνοι, γκάνγκεστερ, πόρνες, ηθοποιοί, καλλιτέχνες. Από διήγημα σε διήγημα η γλώσσα, το ύφος, ο ρυθμός, η μουσική και το περιεχόμενο αλλάζουν και ποτέ κανένα κείμενο δεν είναι ίδιο με το άλλο, παρόλο που μπορεί να ανήκουν στην ίδια θεματική ενότητα.

ΔΙΟΝΥΣΗ Κ. ΜΑΓΚΛΙΒΕΡΑ
Ελληνικά Θέματα
*Έκδοση Ένωσης Δημοσιογράφων
Περιοδικού Τύπου, 2004*

Τα «Ελληνικά Θέματα» περιλαμβάνουν 23 από τα πρόσφατα (1999-2003) σημαντικά δοκίμια και μελετήματα του κοινωνιολόγου Καθηγητή Διονύση Κ. Μαγκλιβέρα. Στο βιβλίο αυτό γίνεται συνάντηση γεγονότων, σκέψεων, υποδείξεων, προορισμών που αφορούν την σύγχρονη ελληνική κοινωνία. Αποτελεί δηλαδή η προκειμένη συλλογή άθροισμα επισημάνσεων και προτάσεων. Τα «Ελληνικά Θέματα» διαβάζονται από την αρχή μέχρι το τέλος με την ίδια ένταση αφού το βιβλίο βρίσκεται σε πεδίο παρουσίας της καθημερινής πραγματικότητας αλλά και σε πεδίο φυγής και προσμονής για το μέλλον. Η γλώσσα του συγγραφέα είναι, όπως σ' όλα τα έργα του, γλαφυρή, κατανοητή, συζητά και συμβαδίζει με τον αναγνώστη.

Το βιβλίο αποτελεί έκδοση της Ένωσης Δημοσιογράφων Ιδιοκτητών Περιοδικού Τύπου, ο πρόεδρος της οποίας Βλάσης Σωκρατειδής προλογίζει το έργο.

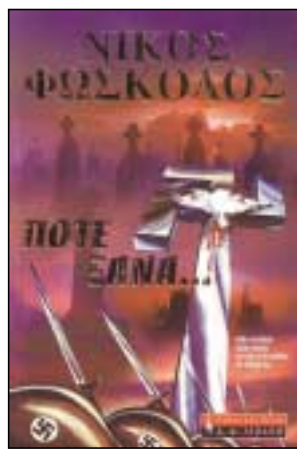

ΜΑΝΩΛΗ ΠΡΑΤΣΙΚΑ

**Οι θεατές
και ο τίτλος**

Αθήνα: Δωδώνη, 2000

Επί πολλά χρόνια ο συγγραφέας διακονεί την πεζογραφία και το θέατρο με την έκδοση σημαντικών κειμένων. Η νέα του συλλογή περιλαμβάνει τρία διηγήματα και μία νουβέλα με εικόνες της ζωής δοσμένες με αμεσότητα.

ΝΙΚΟΥ ΦΩΣΚΟΛΟΥ

Ποτέ Ξανά

*Αθήνα: Εκδοτικός Οίκος
Α. Α. Λιβάνη, 2004*

Βίαιο αλλά και τρυφερό, άγριο και γεμάτο συγκίνηση, πλημμυρισμένο καταιγιστική δράση και καταλυτικές συγκρούσεις, με την ιστορία ενός παράξενου έρωτα που αγωνίζεται να επιβιώσει μέσα στη δηλητηριώδη ατμόσφαιρα της φασιστικής κτηνωδίας, το μυθιστό-

ρημα του πολύ επιτυχημένου σεναριογράφου αναφέρεται στον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο.

Ο κεντρικός ήρωας Βέρνερ Λίμπνιτς δεν είχε γνωρίσει σπίτι, φίλους και συγγενείς. Η στοργή ήταν γι' αυτόν μια άγνωστη ήπειρος! Ήταν ένα τοξικό μικρόβιο στο βυθό της ναζιστικής κοινωνίας! Πατριδα του ήταν η ζούγκλα! Θρησκεία του η μοναξιά και το μίσος! Αδιαφορούσε για κάθε ιδανικό και χλεύαζε κάθε ιδεολογία! Κι όμως! Όταν ο φασιστικός οδοστρωτήρας πέρασε πάνω από την ψυχή του, ξεκίνησε ολομόναχος το δικό του πόλεμο ενάντια στη χιτλερική κτηνωδία. Έναν ανελέητο, αιματοβαμμένο, «ιδιωτικό» πόλεμο, δίχως αναγνώριση. Η παρουσία του εβραϊκού στοιχείου στο μυθιστόρημα είναι καθοριστική.

ΜΙΧΑΗΛ ΚΟΚΚΙΝΑΡΗ
**Ανάδυση και Τα κρυμμένα
νοήματα των λέξεων**

Αθήνα: Αργός, 2004

Το μυθιστόρημα και η νουβέλα που περιλαμβάνονται στον τόμο εξετάζουν πολύπλευρα το θέμα της αγάπης μέσα στην πορεία του σκληρού τεχνολογικού κόσμου και του «νοήματος των λέξεων που βγαίνουν από το στόμα μας». Το πνεύμα του θρησκευτικού πιστεύω είναι διάχυτο στις σελίδες των βιβλίων.

Αδικαιολόγητη μονομέρεια

Συνέχεια από τη σελ. 2

ΑΠΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΟΜΩΣ ΕΙΝΑΙ ΓΕΜΑΤΗ Η ΓΗ. Οι Κούρδοι, οι Τσετσένοι, οι Αρμένιοι, οι Τούτσι ή οι Χούτου (ποιος ξέρει ακριβώς) και πλείστοι άλλοι λαοί αδικούνται, καταπιέζονται και δολοφονούνται. Στην Ελλάδα όμως καμιά φωνή δεν ακούγεται γι' αυτούς, που αριθμούν πάρα πολλά εκατομμύρια δυστυχημένων. Το ενδιαφέρον εστιάζεται μόνο στους Παλαιστινίους κι η αντιπάθεια, εχθρότητα και το μίσος ακόμα στους Εβραίους και το Ισραήλ, που κάποιοι ιδιόρρυθμοι συγγραφείς και δημοσιογράφοι, καθώς και φασίζουσες ή και φασιστικής ιδεολογίας οπαδοί έχουν ανακηρύξει πρώτο εχθρό της Ελλάδας, ορκισμένο να τη βλάψει, για άγνωστους βέβαια λόγους.

Η ΑΛΗΘΕΙΑ ΕΙΝΑΙ πως κανένα κράτος και κανένας λαός δεν φέρεται μονίμως και διαρκώς εχθρικά προς άλλο,

ιδίως όταν δεν έχει κοινά σύνορα και οικονομικά συμφέροντα. Ο συνεχής όμως βομβαρδισμός της Κοινής Γνώμης απ' τις προαναφερόμενες πηγές με κινδυνολογία αναπόδεικτη μεν, συναισθηματικά όμως φορτισμένη, που μάλιστα εντοπίζει εχθρούς πρακτικά και ουσιαστικά απυρόβλητους, εκτρέπει την απαιτούμενη επαγρύπνησή μας για τα προ οφθαλμών, απτά και κραυγαλέα προβλήματα μας σε ανύπαρκτους κινδύνους και απειλές.

ΈΤΣΙ, ενεργοποιούμενου και του διάχυτου και ενδημικού πλέον αντιαμερικανισμού και αντιδυτικισμού γενικότερα ανακηρυχθήκαμε, αδαπάνως βέβαια, προστάτες των Παλαιστινίων και αντίμαχοι των Ισραηλινών.

[Ο κ. Π. Παρασκευαΐδης είναι εκπαιδευτικός και συγγραφέας που ζει στη Μυτιλήνη. Το παραπάνω άρθρο του είναι από τα «Κυριακάτικα Αισυλικά», 19.10.2003].

“CHRONIKA”

Edition of the Central Board of Jewish Communities in Greece

36, Voulis str., 105 57 Athens , Greece, Tel.: ++30-210-32 44 315, fax: ++30-210-33 13 852

e-mail: hhkis@hellasnet.gr Web site: www.kis.gr

Summary of Contents of Issue 194, vol. 27

November - December 2004

✓ In his article titled "**Unjustified Partiality**" Mr. P. Paraskevaidis condemns the effort of certain factors in Greece, which, when referring to the events in Palestine, present the issue ignoring the Israeli point of view.

✓ In his study based on the **contents of the Bible**, Mr. Dim. Tsinikopoulos refers to notions such as freedom, justice, work for the earning of wealth and other notions, which, to this day, constitute the basis of Western Civilization.

✓ Mrs. Bea Lewocowicz refers to the psychological condition and the social status of the few **Jews who survived the Holocaust and returned to Thessaloniki** from the concentration camps. She also refers to their effort to reconstruct their personal and social life.

✓ Mr. Har. Kollas submits facts from the life of the **Jews of Corfu** (Ionian Islands) during the 15th and 16th century. He presents names of Greek Jews who inhabited the island as well as a Ketubah (marriage contract) of the time.

✓ We publish a table of **contents of "Chronika"** magazine during the decade 1993-2003.

✓ Mr. G. Papaioannou presents an interesting narration and his memories from the life of **Jews of Ioannina** (Epirus) during and immediately after World War II.

✓ Mrs. Zanet Battinou, Director of the Jewish Museum of Greece, refers to the most **recent events of the Museum** presenting data from the life of

small Jewish children in Greece who were hiding during the Occupation, as well as works by various artists inspired from the Museum's exhibit hall on the Holocaust.

✓ The issue closes with book presentations.

Front cover: From the exhibition of the Jewish Museum of Greece on the theme "Dialogue with a Museum". The work is titled "Pillows for nightmares" by Victor Cohen.

Translated from Greek by: Rebecca S. Camhi

ΧΡΟΝΙΚΑ זכרונות

ΔΙΟΙΚΗΤΗΣ:

ΚΕΝΤΡΙΚΟ ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚΟ
ΣΥΜΒΟΥΛΙΟ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΕΚΔΟΤΗΣ - ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ:

Ο Πρόεδρος του Κ.Ι.Σ. ΜΩΨΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΗΣ

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ ΓΡΑΦΕΙΩΝ:

Βουλής 36 • 105 57 ΑΘΗΝΑ Τηλ. 210 - 32.44.315-8

E-mail: hhkis@hellasnet.gr

Internet site: <http://www.kis.gr>

Κωδικός εντύπου: 3502

Τα ευυπόγραφα άρθρα εκφράζουν
τις απόψεις των συγγραφέων τους.

ΤΕΧΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ:

Πολιτικά Θέματα ΕΠΕ, Υψηλάντου 25 Αθήνα, τηλ.: 210 - 72 18 421

Διανέμεται δωρεάν

Gold Eurobank MasterCard

Μία ανεκτίμητη συλλογή ολοκληρώνεται!

Τρεις κάρτες MasterCard, μία επιλογή: Eurobank

 210-95 55 555

